

Evaluatie VWS-beleid
Bestrijding seksueel
geweld (1991-1995)

Deelrapport III:
Deskundigheids-
bevordering

Amsterdam, april 1996
Van Dijk, Van Someren en Partners
Agnes van Burik
Mireille Geldorp
Pauline de Savornin Lohman

van dijk, van someren en partners

Van Dijk, Van Someren en Partners BV
KvK Amsterdam nummer 176.766
Van Diemenstraat 410 - 412, Amsterdam
postadres Marijtteplein 9, 1098 NW Amsterdam
tel: 020 - 625 75 37, fax: 020 - 627 47 59

Evaluatie VWS-beleid
Bestrijding seksueel
geweld (1991-1995)

Deelrapport III:
Deskundigheids-
bevordering

Amsterdam, april 1996
Van Dijk, Van Soomeren en Partners
Agnes van Burik
Mireille Geldorp
Pauline de Savornin Lohman

Voorwoord

Voor u ligt het derde deel van de rapportage over het onderzoek naar het door VWS gevoerde beleid inzake de bestrijding van seksueel geweld, in de periode 1991-1995. In dit derde deelrapport wordt ingegaan op de deskundigheidsbevordering op het gebied van de reguliere hulpverlening aan volwassen slachtoffers van seksueel geweld.

In dit deelrapport wordt regelmatig verwezen naar andere deelrapporten. De totale rapportage over het gevoerde beleid bestaat namelijk uit vijf deelrapporten:

- I Beschrijving evaluatie en samenvatting van de bevindingen
- II Stand van zaken regulier hulpaanbod
- III Deskundigheidsbevordering
- IV Preventie
- V Toekomstverkenning

Degenen die alleen globaal geïnteresseerd zijn in de evaluatie van het gevoerde beleid kunnen zich beperken tot het lezen van deelrapport I. Degenen die diepgaander geïnformeerd willen worden over de verschillende onderdelen van het gevoerde beleid kunnen terecht bij de betreffende aparte deelrapporten.

Hoewel elk deelrapport als zelfstandige eenheid gelezen kan worden, raden wij de lezers aan om in elk geval ook kennis te nemen van het *deelrapport I*, aangezien daarin het bredere kader van de evaluatie en de resultaten daarvan geschetst wordt. Dit maakt het makkelijker om de informatie in de verschillende deelrapporten in het juiste perspectief te zien.

In deelrapport I treft u tevens een overzicht van de geraadpleegde literatuur aan.

Inhoudsopgave

	pagina
Inleiding	1
9 Stand van zaken bij opleidingen	3
9.1 Inleiding	3
9.2 De selectie van relevante opleidingen	4
9.3 Globale evaluatie niet-geselecteerde opleidingen	5
9.4 Resultaten van de enquête onder opleidingen	7
9.4.1 Populatie- en responsgegevens	7
9.4.2 Resultaten	10
9.5 Conclusies	12
9.5.1 Structurele aandacht voor seksueel geweld binnen opleidingen	12
9.5.2 Omvang van de aandacht voor seksueel geweld: aantal lesuren	13
9.5.3 Samenvatting en conclusies	14
10 Evaluatie scholingsprodukten	15
10.1 Inleiding	15
10.2 Globale evaluatie scholingsprodukten	16
10.3 Selectie en evaluatie van 6 scholingsprodukten	20
10.4 De onderzoeksresultaten	22
10.4.1 Cursus 'Hulpverlening na seksueel geweld' (Psychiatrisch Ziekenhuis Endegeest)	22
10.4.2 Cursus 'Seksueel geweld bij zwaar getraumatiseerde vrouwen' (Psychiatrisch Ziekenhuis Duin en Bosch afdeling Vijverduin)	23
10.4.3 Basis- en vervolgcursus hulpverlening na seksueel geweld (Frederik van Eedenstichting: de Evertskliniek)	24
10.4.4 Cursuspakket 'Reflecties, opvang van en hulpverlening aan vrouwen met geweldervaringen'	25
10.3.5 SOMAN-Lesmodule 'Lessen over seksueel misbruik van jongens'	25
10.4.6 Transitcursus 'Verslavingszorg en hulpverlening na seksueel geweld'	27
10.5 Samenvatting en conclusies	28
11 Stand van zaken deskundigheid ten aanzien van specifieke problematieken en groepen	31
11.1 Vrouwenmishandeling	31
11.2 Vrouwenhandel	32
11.3 Migranten en seksueel geweld	32
11.4 Vluchtelingen/asielzoekers en seksueel geweld	33
11.5 Verstandelijk en lichamelijk gehandicapten	34
11.6 Verslaafde vrouwen en seksueel geweld	35
11.7 Mannen en jongens als slachtoffer van seksueel geweld	35
11.8 Conclusies	36
12 Samenvatting en conclusies over deskundigheidsbevordering	39
12.1 Samenvatting	39
12.2 Conclusies	41
Bijlagen	
III.1: Geïnterviewde velddeskundigen	45
III.2: Instellingen die te maken krijgen met opvang en hulpverlening aan volwassen slachtoffers van seksueel geweld	49
III.3: Cursussen Stichting Leergangen Vrouwenhulpverlening 1993, 1994	51
III.4: Cursusaanbod ontwikkeld naar aanleiding van project PC Joris	53

Inleiding

Deskundigheidsbevordering, gericht op kwaliteitsverbetering van de hulp aan slachtoffers van seksueel geweld (zowel in algemene zin als ten aanzien van specifieke groepen), vormt een van de speerpunten van het VWS Werkprogramma 1990-1995. In het evaluatie-onderzoek is daarom aparte aandacht besteed aan dit thema. Dat is op verschillende manieren gebeurd.

- 1 Er is een globale inventarisatie gemaakt van het huidige onderwijsaanbod binnen relevante beroepsopleidingen dat betrekking heeft op het thema seksueel geweld. Enkele onderwijstypen zijn vervolgens diepgaander geëvalueerd.
- 2 Een aantal beleidsvoornemens in het Werkprogramma, die betrekking hadden op de ontwikkeling van concrete scholingsprodukten zoals methodiekbeschrijvingen, trainingen, en video-instructiebanden, is nader geëvalueerd.
- 3 In de landelijke interviewronde¹ is met een aantal velddeskundigen gesproken over de stand van zaken wat betreft de aanwezige deskundigheid met betrekking tot (hulp bij) seksueel geweld in hun specifieke werkveld.

Leeswijzer

In *hoofdstuk 9* wordt ingegaan op het eerstgenoemde onderdeel: het onderzoek onder een aantal beroepsopleidingen die mensen afleveren die veelvuldig in aanraking komen met seksueel geweld problematiek.

In *hoofdstuk 10* wordt de evaluatie van een aantal scholingsprodukten behandeld, die (mede) met subsidie vanuit het VWS-beleid Bestrijding seksueel geweld tot stand zijn gekomen.

In *hoofdstuk 11* komen de geraadpleegde velddeskundigen aan het woord over de stand van zaken wat betreft de deskundigheid(sbevordering) ten aanzien van specifieke problematieken en groepen.

In *hoofdstuk 12* worden de verschillende onderzoeksdelen samengevat en worden enkele conclusies getrokken.

¹ In het kader van de evaluatie zijn interviews gehouden met sleutelpersonen die zicht hebben op bepaalde ontwikkelingen in het veld ('velddeskundigen'). In bijlage III.1 is een overzicht opgenomen van de geraadpleegde deskundigen. Een uitgebreide beschrijving van de interviewronde is opgenomen in deelrapport II, hoofdstuk 4.

9 Stand van zaken bij opleidingen

9.1 Inleiding

Een adequaat hulpaanbod aan slachtoffers van seksueel geweld binnen de reguliere zorg zal alleen structureel gerealiseerd kunnen worden als er binnen relevante (basis)opleidingen structureel aandacht wordt besteed aan het thema seksueel geweld. Alleen op deze wijze kan de overdracht van ontwikkelde deskundigheid aan grote aantallen toekomstige hulp- en zorgverleners worden gegarandeerd. De afgelopen jaren zijn er diverse initiatieven ontwikkeld om te bevorderen dat de aandacht voor de hulp bij seksueel geweld een plaats krijgt binnen met name het HBO-onderwijs en het academisch onderwijs. We noemen hier twee belangrijke ontwikkelingen.

- In 1990 is, bij de afsluiting van de toenmalige projecten Stichting Tegen Haar Wil en de Stichting Tegen Seksueel Geweld, een congres georganiseerd voor het Hogeschoolonderwijs. Tijdens dit congres werd het onderwijsmateriaal gepresenteerd dat door de beide stichtingen ontwikkeld was ten behoeve van het onderwijs over hulpverlening na seksueel geweld. Naar aanleiding van dit congres is een projectgroep ingesteld waarin methodiekdocenten van Hogescholen en een vertegenwoordiger van de Leergangen zitting hadden. Deze projectgroep heeft, in opdracht van de HBO-Raad, aanbevelingen opgesteld voor de methodiekontwikkeling en de inrichting van het onderwijs over de seksueel geweld problematiek binnen het HSAO (Hoger Sociaal Agogisch Onderwijs). Deze notitie is verspreid onder alle HSAO opleidingen.
- In 1988 heeft de toenmalige Geneeskundig Hoofdinspecteur voor de Geestelijke Volksgezondheid een werkgroep 'Deskundigheidsbevordering verpleegkundigen bij hulpverlening incest/seksueel geweld' ingesteld. Deze werkgroep heeft geïnventariseerd wat er op dat moment binnen opleidingen gedoceerd werd over seksueel geweld en incest en vervolgens een syllabus samengesteld ten behoeve van verpleegkundige opleidingen².

Ook in het evaluatie-onderzoek van het VWS-beleid Bestrijding seksueel geweld is aandacht besteed aan de vraag of en op welke wijze het thema seksueel geweld aan de orde komt binnen relevante opleidingen.

Middels een schriftelijke enquête onder een aantal opleidingen is nagegaan hoe de huidige stand van zaken is. In paragraaf 9.2 wordt eerst beschreven hoe de selectie van te evalueren opleidingen heeft plaatsgevonden. Tijdens het selectieproces is over enkele opleidingen die niet nader geëvalueerd worden informatie gekregen die antwoord geeft op de vraag in hoeverre er binnen deze opleidingen aandacht wordt besteed aan seksueel geweld problematiek. Deze globale informatie is weergegeven in paragraaf 9.3. In paragraaf 9.4 volgen de resultaten van het enquête-onderzoek dat is uitgevoerd onder een beperkter aantal opleidingen.

In paragraaf 9.5 worden criteria geformuleerd op basis waarvan de onderzoeksresultaten beoordeeld worden. Het ontwikkelen van criteria en de beoordeling van de onderzoeksresultaten heeft plaatsgevonden in samenspraak met de leden van de

2 'Signaleren en hanteren van incest/seksueel geweld' (GIGV; variareeks no.1, 1991).

begeleidingscommissie en enkele inhoudelijk deskundigen³.

9.2 De selectie van relevante opleidingen

Bij de selectie van te evalueren opleidingen is uitgegaan van de vraag welke opleiding de hulp/zorgverleners hebben die in *reguliere* instellingen werken die te maken krijgen met *opvang en hulpverlening* aan *volwassen* slachtoffers van seksueel geweld. In de publikatie 'Regionaal Beleid bestrijding seksueel geweld' (Medusa, 1994) wordt een overzicht gegeven van instellingen die aan deze criteria voldoen (zie bijlage III.2 bij dit deelrapport).

Vervolgens is een inventarisatie gemaakt van opleidingen die de belangrijkste beroepsgroepen binnen deze instellingen hebben gevolgd. Het betreft:

- 1 HBO-V opleidingen;
- 2 inservice-opleidingen (A- en B-verpleegkundigen);
- 3 MDGO-VP (verplegers op MBO niveau);
- 4 HBO-MW;
- 5 opleiding tot fysiotherapeut;
- 6 opleiding tot basisarts;
- 7 huisartsenopleiding;
- 8 psychiaters;
- 9 gynaecologen;
- 10 klinisch psychologen/psychotherapeuten.

Omdat het feitelijk aantal te evalueren opleidingsinstellingen beperkt moest blijven⁴ diende een ingrijpende selectie plaats te vinden. In samenspraak met de begeleidingscommissie zijn 3 selectiecriteria geformuleerd.

- basis- en beroepsopleidingen zijn belangrijker dan bij- en nascholingen;
- 'grote' opleidingen (opleidingen die veel mensen afleveren) zijn belangrijker dan 'kleine' opleidingen;
- binnen de opleidingen voor verpleegkundigen zijn de B-verpleegkundigen belangrijker dan de A-verpleegkundigen.

Daarnaast bleek dat er gelijktijdig met het onderhavige onderzoek reeds een onderzoek liep binnen de HBO-MW opleidingen op basis waarvan de onderzoeksvraag voor dit type opleiding beantwoord kan worden⁵.

Op basis van bovenstaande overwegingen heeft de verdere selectie zich toegespitst op de volgende opleidingen:

- 1 HBO-V opleidingen;
- 2 inservice-opleidingen (B-verpleegkundigen);
- 3 MDGO-VP (verplegers op MBO niveau);

3 Dit laatste is gebeurd door gesprekken te houden met een aantal velddeskundigen die zich specifiek bezighouden met deskundigheidsbevordering op het gebied van seksueel geweld. Het formuleren van criteria en/of het beoordelen van de gevonden resultaten is met name aan de orde gesteld in de gesprekken met Transact (beleidsmedewerker scholing en advies) en met deskundigen in de somatische gezondheidszorg.

4 In de onderzoekopzet van het evaluatie-onderzoek wordt gesproken van maximaal 30 te evalueren opleidingsinstituten.

5 Dit onderzoek is uitgevoerd door Transact. De vraagstelling in dit onderzoek luidt: 'Wat zijn de verschillende mogelijkheden om vrouwen-, mannenhulpverlening en/of seksespecifieke hulpverlening meer systematisch onder de aandacht te brengen van het HSAO opdat deze hulpverleningsvormen op langere termijn structureel worden opgenomen in het onderwijsaanbod van iedere opleiding HBO/MWD?' Hierover is inmiddels gerapporteerd 'De tijden veranderd'; juni 1995. Onderzoeksresultaten die betrekking hebben op onze onderzoeksvraag worden beschreven in paragraaf 9.3.

- 4 opleiding tot fysiotherapeut;
- 5 opleiding tot basisarts;
- 6 huisartsenopleiding.

Omdat verdere inperking noodzakelijk was, hebben we de MBO opleiding alsnog af laten vallen⁶. De enquête is uiteindelijk uitgezet onder 70 opleidingsinstituten⁷.

9.3 Globale evaluatie niet-geselecteerde opleidingen

Tijdens de voorbereiding van de feitelijke evaluatie is informatie ontvangen over de 4 postdoctorale opleidingen genoemd in paragraaf 9.2 en over het bij- en nascholingsaanbod op het gebied van seksueel geweld. Daarnaast is informatie beschikbaar gekomen over de HBO-MW opleidingen. Dit levert het volgende beeld op.

Opleiding gynaecologie

Het scholingsproject van gynaecologen, dat wordt uitgevoerd door Vrouwengezondheidscentrum Aletta maakt deel uit van het project 'Integratie van de vrouwengezondheidszorg in de somatische specialistische zorg'. Het betreft de ontwikkeling van een *cursus 'seks specifieke gezondheidszorg' voor assistent-gynaecologen*. De cursus is voornamelijk gericht op kennisoverdracht. Seksueel geweld wordt niet expliciet als thema aan de orde gesteld. Hiertegen bestond te veel weerstand. Volgens de projectleider realiseert men zich onvoldoende dat het probleem ook binnen de beroepsuitoefening van de gynaecoloog de aandacht vraagt. De problematiek wordt daarom binnen twee gerelateerde thema's - alsnog expliciet - aan de orde gesteld: de medische onderwerpen 'baarmoeder-verwijdering' en 'chronische buikklachten'. De cursus bestaat uit 7 bijeenkomsten van 2 uur. Seksueel geweld neemt zo'n 3 uur in beslag. De cursus is tot nu toe 1 keer gegeven en vervolgens geëvalueerd en aangepast. De huidige versie zal breed worden aangeboden aan de 7 andere opleidingsplaatsen in Nederland. De verwachting is dat een groot deel van de instituten geïnteresseerd zal zijn. Dit blijkt momenteel al uit hun reacties op de internationale publikatie over het project. Het 'scoort' goed.

Daarnaast heeft de werkgroep obstetrie en gynaecologie een *communicatietraining 'seksuologie, vrouwenhulpverlening en psychosomatiek'* ontwikkeld voor assistent-gynaecologen. De training bestaat uit 5 aaneengesloten dagdelen; in deze training komt seksueel geweld explicieter naar voren dan in de eerder genoemde cursus, vooral tijdens de gespreks oefeningen. Alles bijeen genomen bestaat het onderwerp seksueel geweld ongeveer twee dagdelen. Deze training is door het concilium vanaf komend studiejaar verplicht gesteld. Per jaar zullen zo'n 50 assistent-gynaecologen bereikt worden.

6 Tijdens de uitgebreide belronde die is gehouden in het kader van de voorbereiding van dit onderzoek zijn 2 van de 12 MDGO-VP opleidingen benaderd. Van beide opleidingen kwamen gelijklopende reacties: er is een module seksualiteit van 2 dagen. Het leren signaleren van seksueel geweld danwel het opvangen van patiënten die slachtoffer zijn geworden van seksueel geweld, komt hierin echter niet aan de orde. Beide informanten denken dat dit op MBO niveau überhaupt niet aan de orde komt gezien het niveau van de opleiding.

7 Op basis van een respons van 40 tot 50%, hetgeen een te verwachten percentage is bij een schriftelijke enquête, zouden aldus circa 30 opleidingen meedoen aan het onderzoek.

Opleiding tot klinisch psycholoog en opleiding tot psychotherapeut

De opleiding tot klinisch psycholoog is een full time postdoctorale opleiding van 5 jaar die de opleiding tot psychotherapeut includeert. De opleiding wordt op vier plaatsen in Nederland aangeboden in een samenwerkingsverband van universiteiten en RINO's. De voorzitter van het landelijk overleg van hoofdopleiders heeft een rondvraag gehouden binnen de opleidingen. Hieruit blijkt dat het thema 'seksueel geweld' *niet* in een afzonderlijke cursus aan de orde komt, maar wel als thema in andere cursussen, met name binnen het bredere gebied van trauma en trauma-behandeling, binnen casuïstiekbesprekingen en binnen supervisie. Tevens bestaat er in één van de vier opleidingslokaties een specialisatie gericht op slachtoffers van seksueel geweld.

Opleiding psychiatrie

De secretaris van de Nederlandse Vereniging voor psychiatrie heeft in 1994 een enquête uitgevoerd onder circa 30 hoofdopleiders waarin onder andere is gevraagd of er binnen de opleidingen aandacht is voor gender-specifieke zaken als incest/seksueel geweld. Uit deze enquête blijkt dat er binnen alle opleidingen aandacht voor is; het opleidingsaanbod is echter niet gestandaardiseerd, men doet overal wat anders.

Bij- en nascholingsaanbod

De RINO-Noord heeft in opdracht van de Provincie Drenthe in 1993 een landelijke inventarisatie gemaakt van bestaande mogelijkheden voor bij- en nascholing voor instellingen op het gebied van seksueel geweld. De scholingsgids die op basis hiervan is samengesteld bevat een aanbod van in totaal 88 cursussen/trainingen waarvan er circa 50 bedoeld zijn voor een of meer van de onderzochte beroepsgroepen. Deze cursussen worden door circa 25 verschillende soorten instellingen gegeven⁸.

HBO-MW-opleidingen

Uit het eerder genoemde onderzoek van TransAct blijkt dat 15 van de 19 Hogescholen meegedaan hebben aan het onderzoek. Van deze 15 HBO-MW opleidingen besteden er 13 aandacht aan het thema seksueel geweld. Niet bekend is hoeveel uur er aan dit onderwerp wordt besteed. Uit de inventarisatie van de onderwerpen blijkt dat de nadruk binnen het onderwijs op hulpverleningsvaardigheden ligt, terwijl visie en attitude slechts binnen een klein aantal opleidingen aan de orde worden gesteld.

Conclusie

De RINO-scholingsgids laat zien dat een uitgebreid aanbod aan bij- en nascholingsmogelijkheden bestaat op het gebied van seksueel geweld.

De informatie over de HBO-MW-opleidingen is te beperkt om een conclusie aan te kunnen verbinden. Wel valt op dat niet binnen alle HBO-MW opleidingen aandacht wordt besteed aan het thema seksueel geweld.

Binnen de vier belangrijkste post-doctorale opleidingen wordt aandacht besteed aan het thema seksueel geweld; dat gebeurt steeds geïntegreerd binnen bestaande

⁸ De meest genoemde zijn de RINO's, de Rutgers stichting, de RIAGG's, de Leergangen vrouwen-hulpverlening, SOMAN, de VSK en de VKM, Projectbureau VSID (inmiddels Mediant genaamd), de Hogeschool Gelderland, de Hogeschool Amsterdam, Het Expertisecentrum Hulpverlening na seksueel misbruik, de Erudiet en het Centrum voor VHV 'Henny Verhagen'.

vakken en onderdelen van de opleiding. Op zich is dat een goede benadering⁹. Een gevaar van een geïntegreerde benadering is echter dat het onderwerp niet voldoende aandacht krijgt. Alleen van de opleiding Gynaecologie weten we hoeveel tijd er binnen welke vakken aan wordt besteed. Het gaat hierbij om belangrijke nieuwe ontwikkelingen binnen een opleiding waar de werkelijke omvang en ernst van de problematiek nog lang niet volledig lijkt doorgedrongen.

9.4 Resultaten van de enquête onder opleidingen

9.4.1 Populatie- en responsgegevens

In totaal is onder 70 opleidingsinstituten een schriftelijke enquête uitgezet. Er werd geen steekproef getrokken: alle instellingen die het betreffende type opleiding verzorgen zijn benaderd. Het gaat om 8 opleidingen tot basisarts, 8 opleidingen tot huisarts, 19 HBO-V opleidingen, 24 opleidingen tot B-verpleegkundige en om 11 fysiotherapie-opleidingen. De vragenlijsten zijn toegezonden aan de coördinatoren en/of de hoofden van de betreffende opleidingen, vergezeld van een begeleidend schrijven waarin het doel van het onderzoek uiteen werd gezet en waarin werd verzocht om medewerking. Er kwamen 43 ingevulde vragenlijsten retour. De respons ligt hiermee op 61%. In tabel 9.1 worden per type opleiding de exacte responsaantallen en -percentages vermeld.

Tabel 9.1: Respons

Opleiding	Populatie abs.	Respons abs.	Respons %
HBO-V	19	8	42
B-verpleegkundige (in-service)	24	18	75
Fysiotherapie	11	7	64
Basisarts	8	4	50
Huisarts	8	5	63
Onbekend		1	
Totaal	70	43	61

De respons ligt bij 4 van de 5 opleidingstypen op of boven de 50%¹⁰. De HBO-V opleidingen blijven met 42% enigszins achter. De respons is het hoogst onder de opleidingen tot B-verpleegkundige.

9 In de notitie 'methodiekontwikkeling hulpverlening na seksueel geweld' uitgebracht door de gelijknamige werkgroep in opdracht van de HBO Raad, is als aanbeveling opgenomen om lessen over hulpverlening na seksueel geweld te integreren binnen het bestaande onderwijsaanbod. Hiermee wordt voorkomen dat hulpverlening na seksueel geweld als een specifieke methodiek gezien wordt waarbij technieken of vaardigheden te veel nadruk krijgen.

10 Voor een schriftelijk uitgezette enquête is dit, gezien het feit dat niet is gewerkt met een herinneringsbrief, een hoge respons.

De rapportage beperkt zich tot 42 instituten¹¹. Het desbetreffende onderwijsaanbod wordt per type opleiding beschreven, waarbij de gegevens steeds betrekking hebben op het afgelopen cursusjaar (1994-1995). Ter introductie van de resultaten zijn in schema 9.2 enkele kerngegevens bijeengebracht. In de tekst volgend op het schema worden de resultaten per type opleiding beschreven en aangevuld. Er dient rekening te worden gehouden met het feit dat het geschetste beeld aan de positieve kant kan zijn vanwege mogelijke selectieve respons¹². Aan het eind van het hoofdstuk volgt een korte vergelijking van de verschillende type opleidingen. Eerst volgt een toelichting op hetgeen in schema 9.2 gepresenteerd wordt.

Toelichting schema onderwijsaanbod seksueel geweld

- De eerste kolom van het schema geeft de 5 geselecteerde opleidingstypen aan. De onderzoeksrespons is opgenomen in de tweede kolom. De volgende kolom, 'Aandacht', vermeldt het aantal onderwijsinstellingen dat zegt het afgelopen studiejaar op enigerlei wijze aandacht te hebben besteed aan seksueel geweld.
- In de kolom 'Totaal aantal lesuren: gemiddelde, minimum en maximum' staan gegevens met betrekking tot het totaal aantal lesuren dat gedurende de gehele opleiding aan de thematiek wordt besteed. Deze informatie vormt een andere indicatie van de aandacht binnen de opleidingen voor seksueel geweld. Het gemiddelde is hierbij het belangrijkste gegeven¹³.
- Van *structurele aandacht* wordt gesproken indien de thematiek deel uitmaakt van het verplichte onderwijsaanbod. Het aantal opleidingen waar dit het geval is, staat vermeld in de vijfde kolom.
- Bij 'Aandacht voor specifieke groepen' staan de instituten vermeld die expliciet aandacht besteden aan één of meerdere van de volgende doelgroepen: lichamelijk gehandicapten, verstandelijk gehandicapten, migranten, vluchtelingen/asielzoekers, homoseksuele mannen en lesbische vrouwen en jongens/mannen als slachtoffer van seksueel geweld.
- In de daarop volgende kolom is vermeld in hoeverre er in de opleidingen wordt gewerkt met de *scholingsprodukten* waarover in hoofdstuk 10 wordt gerapporteerd.
- In de laatste kolom wordt middels extrapolatie getracht een *landelijk beeld* te geven van de structurele aandacht voor seksueel geweld in het onderwijsaanbod van de vijf geselecteerde opleidingstypen in Nederland. Hierbij staan een minimum en een maximum percentage vermeld. Het minimum percentage (=percentage opleidingen met structurele aandacht voor seksueel geweld) is gebaseerd op de veronderstelling dat *alleen* de opleidingen die gereageerd hebben op de enquête aandacht besteden aan seksueel geweld. De maximumwaarde is berekend op basis van de veronderstelling dat de uitkomsten van het onderzoek representatief zijn voor alle - ook voor de niet responderende - opleidingsinstituten.

11 In één geval was de vragenlijst namelijk ingevuld met uitzondering van de vraag waaruit moest blijken om wat voor opleiding het ging. Het was niet mogelijk om het type opleiding alsnog af te leiden uit de gegeven antwoorden.

12 Instellingen die actief zijn op dit gebied zijn eerder geneigd deel te nemen aan zo'n onderzoek dan instellingen die dat niet zijn. Bovendien hebben we waarschijnlijk ook te maken met 'political correctness'. Een niet aanwezig of teleurstellend onderwijsaanbod zal niet motiveren tot deelname aan het onderzoek.

13 Als achtergrondinformatie geven de minimum- en de maximumwaarde de spreiding aan in de opgegeven lesuren.

Schema 9.2: Onderwijsaanbod seksueel geweld

Type opleiding en aantal in Nederland	Respons	Aandacht	Totaal aantal lesuren: gemiddelde, minimum en maximum	Structurele aandacht	Aantal instituten waar aandacht is voor specifieke groepen	Aantal instituten waar de scholingsprodukten worden gebruikt of bekend zijn	Structurele aandacht: extrapolatie naar totale opleidingspopulatie	
							minimaal	maximaal
HBO-V (n=19)	42% (n=8)	8 van de 8 instituten	7 min. = 1; max. = 30; (n=7)	6 van de 8 instituten	1: lichamelijk en verstandelijk gehandicapten	gebruikt: geen bekend: bij 2: GIGV-syllabus bij 1: SOMAN-module	32 %	75 %
B-verpleegkundige (n=24)	75% (n=18)	18 van de 18 instituten	11 min. = 1; max. = 32; (n=18)	18 van de 18 instituten	in totaal 11: 9: jongens/mannen; 5: homoseksuelen & lesbiennes 4: migranten 2: asielzoekers 2: verstandelijk gehandicapten 1: lichamelijk gehandicapten	gebruikt: 11: GIGV-syllabus 2: SOMAN-module bekend: 16: GIGV-syllabus 6: videoband Mediatheek 5: SOMAN-module 2: Reflecties	75 %	100 %
Fysiotherapie (n=11)	64% (n=7)	5 van de 7 instituten	2.5 min. = 1; max. = 10; (n=5)	1 van de 7 instituten	geen	gebruikt: geen bekend: geen	9 %	14 %
Basisarts (n=8)	50% (n=4)	3 van de 4 instituten	10 min. = 5; max. = 14; (n=3)	3 van de 4 instituten	1: jongens/mannen 1: homoseksuelen & lesbiennes	gebruikt: geen bekend: 2: videoband Media- theek 1: Reflecties & SOMAN-module	38 %	75 %
Huisarts (n=8)	63% (n=5)	4 van de 5 instituten	6.5 min. = 3; max. = 10; (n=4)	3 van de 5 instituten	1: jongens/mannen 1: homoseksuelen & lesbiennes	gebruikt: geen bekend: geen	38 %	60 %

9.4.2 Resultaten

HBO-V opleidingen¹⁴

Uit de ingevulde enquêtes blijkt dat er het afgelopen jaar binnen alle 8 opleidingen tot verpleegkundige op enigerlei wijze aandacht is besteed aan het thema seksueel geweld. Bij 6 van de 8 opleidingen werd op expliciete wijze aandacht besteed aan het onderwerp, bijvoorbeeld via themadagen, lesmodules of colleges specifiek gewijd aan het onderwerp of doordat het onderwerp een vast onderdeel is van een breder leergebied of vak. Bij de overige twee opleidingen wordt alleen incidenteel aandacht besteed aan seksueel geweld, bijvoorbeeld tijdens een college, tijdens stagebegeleidende gesprekken of als onderwerp van een scriptie.

Het aantal uren dat het afgelopen studiejaar aan het onderwerp is besteed - in het gehele opleidingstraject - varieert van 1 uur tot 30 uur, met een *gemiddelde* van 7 uur. Bij 3 instellingen wordt gedurende de opleiding meer dan 10 uur aan het onderwerp besteed.

Het tweede studiejaar is over het algemeen het jaar waarin het thema de meeste aandacht krijgt. Het blijkt bij 6 van de 8 instituten om een *verplicht* vak te gaan. Bij extrapolatie van dit gegeven naar de totale groep van 19 HBO-V opleidingen, kan worden vastgesteld dat bij ten minste een derde en bij op z'n hoogst 75% van de instituten op structurele wijze aandacht wordt besteed aan seksueel geweld. Er is nauwelijks aandacht voor speciale doelgroepen. Slechts één opleiding besteedt binnen de thematiek expliciet aandacht aan lichamelijk en verstandelijk gehandicapten.

Eén opleiding geeft aan te werken met bestaand lesmateriaal. Het merendeel werkt echter met zelf ontwikkeld materiaal of met syllabi die gedeeltelijk zijn opgebouwd uit bestaand lesmateriaal.

Opleiding voor B-verpleegkundige¹⁵

In alle opleidingen wordt op enigerlei wijze aandacht besteed aan de seksueel geweld problematiek. Hierbij ligt het zwaartepunt in het tweede of derde leerjaar, in de vorm van een verplicht vak of een verplichte les over de thematiek. Aan het onderwerp wordt een relatief groot aantal lesuren besteed, variërend van 1 tot 32 uur over de totale opleidingsperiode. Bij 7 opleidingen nemen de lessen meer dan 10 uur in beslag. Het *gemiddelde* aantal lesuren ligt op 11 uur.

De aandacht is expliciet in die zin dat er bij het overgrote deel van de instituten (15 van de 18) sprake is van lessen die specifiek zijn gewijd aan het onderwerp of dat het onderwerp onderdeel is van een breder leergebied of beide. Alle instituten verzorgen in het tweede of derde leerjaar een *verplicht* vak (of verplichte lessen) over de thematiek. Bij extrapolatie komt dat neer op structurele aandacht voor seksueel geweld binnen drie kwart tot 100% van alle opleidingsinstituten.

Aandacht voor slachtoffers uit één of meerdere specifieke doelgroepen is er bij 11 van de 18 opleidingen. De aandacht gaat in veel gevallen uit naar jongens en mannen als slachtoffer van seksueel geweld en ook naar lesbische vrouwen en homoseksuele mannen. In mindere mate komen ook andere groepen, zoals migranten, asielzoekers/vluchtelingen en lichamelijk en verstandelijk gehandicapten aan bod.

Men werkt binnen de helft van de opleidingen met bestaand lesmateriaal. Genoemd worden de videoserie van Egrifilm over hulpverlening bij incest, de video 'Van

14 Het aantal studenten dat een HBO-V opleiding volgt aan één van de acht responderende opleidingsinstituten, varieert van 150 tot 800. Dit resulteert in een totaal aantal van 3360 leerlingen over de responderende instituten.

15 De 18 opleidingen voor B-verpleegkundige hebben studentenaantallen die variëren van 16 tot 300. Dit komt neer op een totaal van 1430 studenten voor de responderende instituten.

zwijgen sterf je beetjes af' geproduceerd door de IKON, het materiaal 'Ik was de eerste die haar geloofde', de GIGV-syllabus 'Signaleren en hanteren van incest/seksueel geweld', 'Emancipatoire zorg 1 en 2' van Care Consult Groningen en het boek van Nelleke Nicolai.

Opleidingen voor fysiotherapie¹⁶

Op 5 van de 7 opleidingsinstituten voor fysiotherapie wordt aandacht besteed aan het onderwerp seksueel geweld. Dat gebeurt op incidentele wijze (op initiatief van een individuele docent) en neemt - twee opleidingen uitgezonderd - ten hoogste 2 uur in beslag. Het *gemiddelde* is 2,5 uur. Slechts bij één opleiding is het afgelopen jaar een college specifiek gewijd aan de seksueel geweld problematiek en slechts bij één opleiding maakte de problematiek deel uit van een *verplicht* vak. Slechts bij 9% à 14% van de opleidingen is, met andere woorden, enige structurele aandacht voor seksueel geweld.

Er wordt geen aandacht besteed aan specifieke doelgroepen. Eén opleiding meldt te werken met bestaand materiaal, namelijk de gedragsregels van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Fysiotherapie (KNGF).

Opleidingen tot basisarts¹⁷

Bij 3 van de 4 opleidingen wordt expliciet aandacht besteed aan seksueel geweld¹⁸. Bij 2 opleidingen vormt de thematiek een vast onderdeel van een breder vakgebied. Daarnaast is er dan nog een lesmodule of een vak specifiek over het onderwerp of komen de onderwerpen ook incidenteel aan de orde. Bij de derde opleiding is alleen incidenteel aandacht besteed aan seksueel geweld. In het totaal wordt er *gemiddeld 10 uur* besteed aan het thema seksueel geweld.

De beide onderwerpen behoren tot het *verplichte* programma, dat in één van de doctoraal jaren wordt gegeven. Bij extrapolatie komt dit neer op structurele aandacht voor seksueel geweld bij 38% tot 75% van de opleidingsinstituten. Slechts één opleiding besteedt aandacht aan specifieke groepen. Het gaat dan om jongens en mannen als slachtoffer van seksueel geweld en homoseksuele mannen en lesbische vrouwen.

Van het vierde opleidingsinstituut is alleen bekend dat er in het eerste studiejaar binnen een cursus over seksualiteit een verplicht practicum is van 3 dagdelen over het communiceren over seksuele problemen.

Drie van de vier opleidingen melden met bestaand materiaal te werken. Twee daarvan noemen 'Human sexuality and its problems' van Bancroft en de derde noemt 'Sexuologie voor de arts' van Slob et al.

Opleiding tot huisarts¹⁹

Eén instituut meldt aan seksueel geweld geen aandacht te besteden tijdens de opleiding. Bij drie van de vier overige instituten wordt aan de thematiek op verschillende manieren aandacht besteed, zowel binnen een breder vakgebied als ook in een aparte lesmodule of op meer incidentele wijze. *Gemiddeld* neemt dit 6 à

16 De fysiotherapie-opleidingen die hebben gereageerd, wisselen in grootte van 275 tot 700 leerlingen. In het totaal hebben de responderende opleidingen minstens 2700 leerlingen. Van één instituut is het aantal leerlingen onbekend.

17 Van de vier opleidingen is er één met circa 200 studenten en twee met zo'n 1250 studenten. In totaal hebben de responderende opleidingen ten minste 2700 studenten. De vierde meldt een instroom van 240 studenten per jaar. De laatstgenoemde wordt apart behandeld.

18 Bij 1 opleiding kon de vragenlijst niet worden ingevuld omdat het nieuwe onderwijsprogramma dat er in 1993 is gestart, niet is opgebouwd in termen van aantallen lessen. Bovendien is de invulling van het programma pas gevorderd tot en met het derde jaar.

19 De 5 responderende opleidingen voor huisarts variëren in grootte van 70 tot 100 studenten, wat sommeert tot een aantal van 330 studenten.

7 uur in beslag. In de drie betreffende instituten krijgt het thema tijdens het tweede leerjaar de meeste aandacht. Het gaat dan om een *verplicht* programma-onderdeel. Dit komt neer op structurele aandacht voor seksueel geweld bij 38% tot 60% van de opleidingen tot huisarts.

De aandacht voor specifieke slachtoffergroepen is gering. Slechts in één opleiding wordt specifiek aandacht besteed aan mannelijke slachtoffers van seksueel geweld en aan slachtoffers met een homoseksuele geaardheid. Andere slachtoffergroepen blijven buiten beschouwing.

In twee opleidingen wordt gewerkt met bestaand materiaal. In de ene opleiding zijn dat de videoserie van Egrifilm over hulpverlening bij incest en een bestaande dia-serie. In de andere opleiding gebruikt men de film 'Man slaat vrouw' geproduceerd door Cabriolet Productions.

9.5 Conclusies

Er zijn twee criteria te onderscheiden om de stand van zaken binnen de opleidingen te kunnen beoordelen:

- het feit of er binnen een bepaald opleidingstype al dan niet *structureel* aandacht wordt besteed aan het thema seksueel geweld;
- de '*omvang*' van de aandacht, in termen van het aantal lesuren dat besteed wordt aan dit thema.

Deze criteria zijn verder uitgewerkt op basis van de gesprekken met leden van de begeleidingscommissie en een aantal velddeskundigen.

9.5.1 Structurele aandacht voor seksueel geweld binnen opleidingen

Mensen die beroepsmatig te maken krijgen met slachtoffers van seksueel geweld, dienen minimaal te beschikken over basiskennis en basisvaardigheden op het gebied van signalering van seksueel geweld²⁰. Daarnaast zou in de opleiding aandacht moeten zijn voor de eigen en de gewenste professionele houdingen en grenzen op het gebied van intimiteit en seksualiteit in de omgang met cliënten.

Een adequaat hulpaanbod voor slachtoffers van seksueel geweld binnen de reguliere zorg zal alleen gerealiseerd kunnen worden als er binnen *alle* relevante (basis)opleidingen *structureel* aandacht wordt besteed aan deze onderwerpen.

In schema 9.3 wordt een totaal overzicht gegeven van het percentage opleidingen dat aandacht besteed aan seksueel geweld.

20 Te weten: de problematiek kunnen herkennen, bespreekbaar kunnen maken en effectief kunnen doorverwijzen.

Schema 9.3: Totaaloverzicht: aandacht voor seksueel geweld

Type opleiding	Aantal instituten	Structurele aandacht voor seksueel geweld?	Informatiebron
1 HBO-V	19	ja: 32-75% van de opleidingen	enquête
2 Inservice B-verpleging	24	ja: 75-100% van de opleidingen	enquête
3 MDGO-VP	12	waarschijnlijk niet	telef. interview
4 HBO-MW	19	ja: 68-89% van de opleidingen	onderzoek TransAct
5 Opleiding fysiotherapie	11	ja: 9-14% van de opleidingen	enquête
6 Opleiding basisarts	8	ja: 38-75% van de opleidingen	enquête
7 Opleiding huisarts	8	ja: 38-60% van de opleidingen	enquête
8 Opleiding psychiater	30	ja (niet gestandaardiseerd)	telef. interview
9 Opleiding gynaecoloog	7	1 x ja: bezig met verspreiding	telef. interview
10 Opleiding klinisch psycholoog/psychotherapie	4	enigszins (gekoppeld aan andere thema's) + 1 gespecialiseerde opleiding	telef. interview
11 Bij- en nascholing	±25	aanbod: ±50 cursussen/trainingen; afname onbekend	landelijke scholingsgids RINO-Noord

9.5.2 Omvang van de aandacht voor seksueel geweld: aantal lesuren

In de interviews met inhoudelijk deskundigen is hen gevraagd om voor de belangrijkste opleidingstypen, die nader geëvalueerd zijn, vast te stellen hoeveel lesuren er minimaal gegeven zouden moeten worden.

B-verpleging

Binnen de opleiding tot B-verpleegkundige zou minimaal alle leerstof aan bod moeten komen die is opgenomen in de basiscursus voor werkers binnen de GGZ en het MW. Deze basiscursus - die door TransAct wordt gegeven - beslaat 8 dagen van 6 uur (in totaal dus 48 uur).

In werkelijkheid ligt het aantal lesuren binnen deze opleiding tussen 1 uur en 32 uur. Gemiddeld wordt er 11 uur aan seksueel geweld problematiek besteed. Het aantal uur blijft dus duidelijk onder het gestelde criterium.

HBO-V en opleiding voor fysiotherapie

Verpleegkundigen en fysiotherapeuten moeten de verschijningsvormen van seksueel geweld kennen en de implicaties voor hun eigen werk, met name ten aanzien van het lichamelijke contact met patiënten. Verder moeten ze weten hoe de problematiek zich kan uiten in lichamelijke klachten en welke doorverwijzingsmogelijkheden er zijn. Dit betekent volgens de velddeskundigen dat binnen deze opleidingstypen minstens 30 uur besteed zou moeten worden aan het thema seksueel geweld.

Binnen de HBO-V opleiding voldoet één hogeschool aan het gestelde criterium. Gemiddeld (voor alle HBO-opleidingen) ligt het aantal lesuren echter slechts op 7 uur. De opleiding tot fysiotherapie voldoet volstrekt niet aan het gestelde. Hier wordt gemiddeld slechts 2,5 uur besteed aan het thema seksueel geweld.

De basisarts/huisartsopleiding

In de met velddeskundigen gevoerde gesprekken is niet vastgesteld welke leerstof behandeld zou moeten worden en hoeveel uur dat zou moeten kosten. Wel is duidelijk geworden dat 10 uur véél te weinig is. Dit wordt als volgt gemotiveerd. Binnen de opleiding tot basisarts en de opleiding tot huisarts wordt veel te weinig aandacht besteed aan algemene sociale en communicatieve vaardigheden. In de praktijk blijken er verder veel weerstanden te bestaan tegen het denken in termen van man-vrouwverschillen en de daaraan verbonden machtsverschillen. Het kost tijd om deze weerstanden te overwinnen.

Binnen de opleiding tot basisarts wordt gemiddeld 10 uur besteed aan het thema seksueel geweld (minimaal 5 uur en maximaal 14 uur). Binnen de opleiding tot huisarts gaat het gemiddeld om 6,5 uur (minimaal 3 uur en maximaal 10 uur). Geen van deze opleidingen komt dus ruim boven de 10 uur uit.

9.5.3 Samenvatting en conclusies

In het onderzoek onder opleidingen zijn 70 opleidingsinstituten, gespreid over 5 opleidingstypen²¹, benaderd met een schriftelijke enquête. Over 5 andere opleidingstypen is via andere wegen informatie achterhaald²².

Van de 42 opleidingsinstituten die op de enquête reageerden besteedt het overgrote deel (38) op enigerlei wijze aandacht aan seksueel geweld.

Van de 5 opleidingstypen die niet na de enquête zijn onderzocht kan vastgesteld worden dat er in 1 opleidingstype (MDGO-Verpleegkunde) hoogst waarschijnlijk geen aandacht wordt besteed aan seksueel geweld. De overige opleidingstypen besteden wel (enige) aandacht aan dit onderwerp.

Wat betreft de *structurele inbedding* van aandacht voor seksueel geweld binnen de opleidingen, kan over slechts twee van de tien onderzochte opleidingstypen *met zekerheid* gezegd worden dat deze aandacht bij de meerderheid van de opleidingsinstituten 'structureel' is. Het betreft de inservice opleidingen tot *B-verpleegkundige* (75-100% heeft structureel aandacht voor seksueel geweld, zie schema 9.3) en de *HBO-MW* opleidingen (68-89%)²³.

De *omvang* van het onderwijsaanbod wordt door de hierop bevroegde velddeskundigen als (zwaar) onvoldoende beoordeeld: het aantal uren dat binnen de onderzochte opleidingen besteed wordt aan seksueel geweld is volgens de diverse velddeskundigen (véél) te weinig om de betreffende studenten de minimaal benodigde kennis en *vaardigheden* bij te brengen, die noodzakelijk zijn om seksueel geweld problematiek bij cliënten of patiënten te herkennen en vervolgens adequaat te reageren.

21 Het betreft de volgende opleidingstypen: HBO-V, B-verpleegkunde, fysiotherapie, basisarts, huisarts.

22 Het betreft de volgende opleidingstypen: MDGO-Verpleegkunde, HBO-MW, gynaecologie en de opleidingen tot psychiater en klinisch psycholoog/psychotherapeut.

23 Door de velddeskundigen wordt er overigens op gewezen dat een structureel onderwijsaanbod niet als vanzelf betekent dat dit aanbod in de komende jaren gehandhaafd blijft.

10 Evaluatie scholingsprodukten

10.1 Inleiding

Een aanzienlijk deel van de activiteiten die in het kader van het beleid Bestrijding seksueel geweld subsidie hebben ontvangen van VWS²⁴, hadden tot doel om kennis te ontwikkelen en over te dragen over aspecten van de hulpverlening aan bepaalde groepen seksueel geweld slachtoffers. De ontwikkelde kennis is meestal neergelegd in scholingsprodukten van uiteenlopende vorm: cursussen, trainingen, lespakketten, handboeken, methodiekbeschrijvingen, video's, draaiboeken, etc. In de subsidievoorwaarden van VWS aan dergelijke projecten wordt gesteld dat de ontwikkelde scholingsprodukten *landelijk verspreid* dienen te worden. In het kader van de evaluatie van het gevoerde VWS-beleid is een deel van deze scholingsprodukten aan een nader onderzoek onderworpen.

Onderzoeksvragen

De onderzoeksvragen van de evaluatie 'scholingsprodukten' zijn:

- 1 *In hoeverre zijn de geplande scholingsprodukten inderdaad ontwikkeld?*
- 2 *In hoeverre is een (landelijke) spreiding van de produkten gerealiseerd?*
- 3 *Wat is het effect van het gebruik van de produkten op de bestaande hulpverleningspraktijk?*
- 4 *In hoeverre zijn de afnemers te tevreden over de ontwikkelde produkten?*

Ten aanzien van de tweede onderzoeksvraag (verspreiding) dient de volgende opmerking gemaakt te worden. Het gaat feitelijk om twee typen produkten.

- Produkten die ontwikkeld zijn middels projectsubsidie van VWS. Hierbij is door VWS als voorwaarde gesteld dat het ontwikkelde produkt landelijk verspreid dient te worden.
- Produkten die binnen de Leergangen vrouwenhulpverlening (sinds 1 januari 1995 opgegaan in TransAct) zijn ontwikkeld in het kader van hun reguliere werkzaamheden. Hierop is de doelstelling 'landelijke verspreiding' niet van toepassing.

Gevolgte werkwijze

Er is een inventarisatie gemaakt van alle organisaties en projecten, genoemd in het werkprogramma van VWS, die mogelijk een of meer scholingsprodukten hebben opgeleverd. Deze inventarisatie kan tevens beschouwd worden als een eerste globale evaluatie (zie paragraaf 10.2).

Onder 'scholingsprodukten' is daarbij verstaan: methodiekbeschrijvingen, handboeken, video-instructiebanden en meerdaagse cursussen/trainingen. (Eenmalige) studiemiddagen, voorlichtingsbijeenkomsten en folders, brochures e.d. zijn buiten beschouwing gelaten. Het gaat alleen om produkten die kennis overdragen over en/of vaardigheden aanleren in de hulpverlening aan *volwassen* slachtoffers van seksueel geweld.

Vervolgens is een zestal concrete produkten geselecteerd voor nadere evaluatie. De uitvoering en de resultaten van deze evaluatie worden beschreven in de paragrafen 10.3 en 10.4.

24 Dit geldt met name voor de zogenaamde 'ontwikkelingsprojecten' die tot doel hebben bestaande lacunes in de (kennis over) hulp aan seksueel geweld slachtoffers te dichten. Een groot deel van de door VWS gesubsidieerde ontwikkelprojecten hebben betrekking op specifieke groepen (gehandicapten, migranten, vluchtelingen/asielzoekers, verslaafde vrouwen, mannen/jongens als slachtoffer).

10.2 Globale evaluatie scholingsprodukten

In het Werkprogramma worden in totaal 16 initiatieven genoemd die expliciet of mede tot doel hadden om aandacht te besteden aan deskundigheidsbevordering binnen de reguliere hulpverlening. Daarbij gaat het om de ontwikkeling van concrete scholingsprodukten.

Schema 10.1: Overzicht scholingsprodukten/projecten

Organisatie/ Project	Kennisoverdracht- produkten	Aandacht voor 'specifieke groepen'/pro- blemen*	Realisering
Leergangen vrouwen- hulpverlening 1993-1994	15 verschillende soorten open-inschrijvings- cursussen; alle meer dan eens gegeven (min. 3 en max. 13 keer); 8 cursussen op maat uit- gevoerd binnen één RIAGG en 4 psych. ziekenhuizen**	I cursus gericht op migranten als slacht- offer. I cursus was gericht op meervoudig-ge- handicapte vrouwen	± 400 trainings- dagen. Uitgevoerd in 1993 en 1994 ± 35 trainingsda- gen. Uitgevoerd in 1993 en 1994
NIZW-project opvang en hulp- verlening aan mishandelde vrouwen; in 1992 afgesloten	Cursuspakket 'Reflecties, opvang van en hulp- verlening aan vrouwen met geweldervaringen'; uitgegeven door Mediant; voor opvang, ambulante FIOM en HBO.	Vrouwenmis- handeling	Sinds 1992 35 keer besteld
Medusa-project 'aandachtsfunctionaris vrouwenmishandeling'; begin 1994 is project- plan ontwikkeld	Project is o.a. gericht op overdracht deskundigheid aanwezig bij de opvang ten behoeve van ambulante zorg.	Vrouwenmis- handeling	Nog in ontwikkeling
Psych. centrum Joris project Vrouwen- hulpverlening aan vrouwen met trauma's ten gevolge van sek- suele kindermis- handeling; afgesloten in 1992	Intern cursusaanbod (2 typen cursussen); divers extern cursusaanbod waaronder 1 basiscursus aangeboden vanuit de RI- NO's Intern en extern aanbod is veelal uitgevoerd vanuit de Leergangen vrouwen- hulpverlening (zie bijlage III.4)	MPS/trauma	Uitgevoerd 1992- 1994 (zie bijlage III. 3)

* Specifieke aandachtsgroepen binnen het beleid zijn: migranten, vluchtelingen/asielzoekers, lichamelijk/verstandelijk gehandicapten, verslaafde vrouwen en jongens/mannen als slachtoffer van seksueel geweld. Specifieke problematieken zijn: vrouwenmishandeling, vrouwenhandel en trauma/MPS.

** Zie bijlage III.3.

Organisatie/ Project	Kennisoverdracht-producten	Aandacht voor 'specifieke groepen'/problemen*	Realisering
Stichting De Maan 'traumaproject'; in 1992 stopgezet	Methodiekbeschrijving voor open-therapie-groepen voor incestslachtoffers en verkrachte vrouwen.	Trauma	Project is voortijdig stopgezet
Project 'maatschappelijke hulpverlening aan mishandelde/weggelopen vrouwen en meisjes uit minderheidsgroepen', uitgevoerd in het kader van VEM-project; in 1991 afgesloten***	Cursusaanbod (cursus op maat en 2 video's) voor opvanghuizen Methodiekhandboek voor HBO-onderwijs	Migranten vrouwen en meisjes	Cursus op maat is geen enkele keer gegeven. Er zijn geen gegevens bekend over gebruik methodiekhandboek.
Medusa project 'Zwarte- en migranten vrouwen en meisjes'; in 1992 van start gegaan.	Draaiboek van een training in het signaleren en bespreekbaar maken van seksueel geweld bij allochtone vrouwen/meisjes ('De blik naar buiten').	Migranten vrouwen en meisjes	Heeft niet geresulteerd in concreet cursus-aanbod (project is stopgezet)
Stichting Pharos i.s.m. Admira en ICODO Project 'opvang slachtoffers van seksueel geweld in voornalig Joegoslavië' gesubsidieerd door Min. van Ontwikkelingssamenwerking	Training van hulpverleners in voornalig Joegoslavië; in totaal zijn $\pm$ 15 trainingen van 3 dagdelen gepland	Vluchtelingen/-oorlogsslachtoffers	Per 1 mei 1995 waren 6 trainingen uitgevoerd
Stichting Pharos Info en consultatiepunt vrouwenbesnijdenis	Methodiekbboek, gericht op het geven van voorlichting o.a. aan verpleegkundigen en opvangcentra	Vluchteling-vrouwen/meisjes	Methodiekbboek is in conceptvorm gereed
Deskundigheidsbevordering medewerkers AZC's	Op basis van behoeften peiling is project 'omgaan met geweld en agressie in de opvangcentra' van start gegaan. Seksueel geweld vormt geen expliciet aandachtspunt (meer)	Vluchteling-vrouwen/meisjes	Er bestaan geen plannen voor deskundigheidsbevordering ten aanzien van hulpverlening aan vrouwen met seksueel geweld ervaringen

* Specifieke aandachtsgroepen binnen het beleid zijn: migranten, vluchtelingen/asielzoekers, lichamelijk/verstandelijk gehandicapten, verslaafde vrouwen en jongens/mannen als slachtoffer van seksueel geweld. Specifieke problematieken zijn: vrouwenmishandeling, vrouwenhandel en trauma/MPS.

*** Feitelijk was dit project al afgesloten vóórdat het Werkprogramma Bestrijding seksueel geweld werd uitgebracht.

Organisatie/ Project	Kennisoverdracht- produkten	Aandacht voor 'specifieke groepen'/pro- blemen*	Realisering
Deskundigheids- bevordering sectie Medische opvang can de Centrale Opvang Asielzoekers (COA)****	Studiedag voor artsen en verpleegkundigen gericht op signaleren van/hulp- verlening na seksueel geweld	Vluchteling- vrouwen/meisjes	In juni 1995 uitgevoerd
Project 'Seksueel geweld tegen mensen met een lichamelijk handicap' TransAct/NFVLG	'Weerbaarheid van vrouwen en meiden met een handicap': handboek voor begeleiders van trainingen; 'Grenzen verleggen': richtlijnen voor visie- en beleidsontwikkeling; 'Blind voor misbruik': cursusbeschrijving	Gehandicapten	Zie deel IV (preventie)
Samenwerkingsproject Rutgersstichting/Prov. Coördinatiepunt Incesthulpverlening 'gehandicapten en seksueel geweld'	Handleiding voor ontwikkeling instellings- protocol t.a.v. seksueel misbruik Trainingen Rutgers- stichting	Gehandicapten	Zie deel IV (preventie)
Methodiekwontwikkeling voor de educatie van volwassen verstandelijk gehandicapten op het terrein van seksualiteit; Hogeschool Nijmegen	Pakket 'Lief en Lijf' met foto/leesboeken, lesboek en video's te gebruiken door de doelgroep; slechts 1 van de 90 lessen gaat over seksueel misbruik	Gehandicapten	Zie deel IV (preventie)
Stichting SOMAN	Lesmodule voor HBO- onderwijs Werkmap voor training van Kinder-/jeugdtelefoon medewerkers Basiscursus 'Werken met mannelijke slachtoffers'	Jongens/mannen als slachtoffer	Verspreid onder 30 docenten Kader KJT is bereikt 2 maal gegeven aan hulpverleners
Project Transit (Bouwmanhuis, Centrum Verslavings- zorg ZHZ en GGD- Rotterdam); afgesloten in april 1992	N.a.v. project is 5-daagse cursus ontwikkeld, gericht op verbetering hulp- verlening aan verslaafde vrouwen met seksueel misbruik ervaringen	Verslaafde vrouwen	Cursus is 3 maal gegeven en opgenomen in aanbod centrale RINO-groep

* Specifieke aandachtsgroepen binnen het beleid zijn: migranten, vluchtelingen/asielzoekers, lichamelijk/verstandelijk gehandicapten, verslaafde vrouwen en jongens/mannen als slachtoffer van seksueel geweld. Specifieke problematieken zijn: vrouwenmishandeling, vrouwenhandel en trauma/MPS.

**** Centrale Opvang Asielzoekers.

Uit het overzicht blijkt dat 11 van de 16 initiatieven hebben geleid tot één of meer concrete scholingsprodukten die inmiddels zijn uitgezet in het land.

Vijf van de 16 projecten/initiatieven zijn (nog) niet volledig tot uitvoering gebracht.

Twee projecten/initiatieven waren op het moment van evaluatie (medio 1995) nog bezig met de ontwikkeling van produkten:

- het project 'aandachtsfunctionaris vrouwenmishandeling';
- het methodiekboek vrouwenbesnijdenis van Stichting Pharos.

Drie projecten/initiatieven zijn voortijdig afgebroken en/of hebben niet geleid tot de ontwikkeling dan wel de implementatie van een scholingsprodukt over seksueel geweld:

- het traumaproject van Stichting de Maan (voortijdig stopgezet);
- het project 'zwarte en migrantenvrouwen en meisjes' van Medusa (produkten zijn niet geïmplementeerd);
- de deskundigheidsbevordering voor medewerkers van de Asielzoekerscentra (seksueel geweld bleek geen onderdeel uit te maken van het project).

Conclusies

- Wat betreft de *afzet* van de cursussen blijkt dat de open inschrijvingscursussen van de Leergangen vrouwenhulpverlening verreweg het grootste bereik hebben gehad. Het gaat hier met name om het reguliere aanbod van open-inschrijvingen op het gebied van seksueel geweld van de Leergangen. Anders dan bij de overige initiatieven gaat het slechts in beperkte mate om scholingsprodukten die ontwikkeld zijn met behulp van (extra) subsidie op basis van het Werkprogramma Bestrijding seksueel geweld. Een uitzondering hierop zijn enkele cursussen die ontwikkeld zijn naar aanleiding van het project Vrouwenhulpverlening in PC Joris.
- Tegenover het grote aantal gerealiseerde open-inschrijvingen van de Leergangen vrouwenhulpverlening staat een klein aantal cursussen op maat. In twee jaar tijd zijn met dit type cursussen 4 psychiatrische ziekenhuizen en 1 RIAGG bereikt (zie bijlage III.3).
- De scholingsprodukten die gericht waren op *migrantenvrouwen en meisjes* (het VEM-project en het Medusaproject 'zwarte en migrantenvrouwen en meisjes') zijn slechts zeer ten dele uit de verf gekomen. Geen van beide projecten heeft geleid tot een gerealiseerd cursusaanbod. Feitelijk hebben alleen de Leergangen vrouwenhulpverlening een cursus 'seksueel geweld bij allochtone vrouwen' uitgevoerd. Deze cursus is 6 keer gegeven.
- Er zijn naar verhouding veel produkten ontwikkeld die betrekking hebben op de specifieke groepen verstandelijk gehandicapten en lichamelijk gehandicapten. Deze worden - gezien de preventieve insteek van deze produkten - apart geëvalueerd in deelrapport IV (Preventie).
- Voor de specifieke groep 'vluchtelingen/asielzoekers' zijn één algemeen produkt (deskundigheidsbevordering voor artsen en verpleegkundigen werkzaam in asielzoekerscentra) en twee specifieke produkten²⁵ ontwikkeld.
- Voor de specifieke groep jongens/mannen als slachtoffer zijn één specifiek produkt (de Werkmap voor de Kinder- en Jeugdtelefoon) en 2 algemene produkten (een lesmodule en een basiscursus) ontwikkeld.

25 Training voor hulpverleners in voormalig Joegoslavië en een methodiekboek 'Voorlichting vrouwenbesnijdenis'.

10.3 Selectie en evaluatie van 6 scholingsprodukten

De feitelijke selectie

De projecten en initiatieven die gericht zijn op de aandachtsgroepen verstandelijk gehandicapten en lichamelijk gehandicapten komen nader aan de orde in het evaluatiedeel over preventie (zie deelrapport IV). Voor de kennisoverdracht binnen het vluchtelingen-/asielzoekerswerk is geen aparte projectsubsidie door VWS beschikbaar gesteld. De resterende 6 projecten/initiatieven hebben meer dan 6 scholingsprodukten opgeleverd (zie schema 10.2).

Schema 10.2: Organisaties/projecten en scholingsprodukten

Organisatie/project	Scholingsprodukten
Leergangen vrouwen-hulpverlening	- 15 open-inschrijving cursussen - 8 cursussen op maat
'Opvang en hulpverlening aan mishandelde vrouwen' (NIZW)	- cursuspakket 'Reflecties'
'VEM'-project	- methodiekhandboek voor HBO
Project Vrouwenhulpverlening PC Joris	- intern cursusaanbod - extern cursusaanbod*
SOMAN	- lesmodule HBO-onderwijs - werkmap Kinder- en Jeugdtelefoon (KJT) - basiscursus
Project Transit	- 5-daagse cursus

* Het extern cursusaanbod voortvloeiend uit dit project is niet exact in kaart te brengen. Naast een RINO-basiscursus 'Vrouwenhulpverlening aan vrouwen met trauma's ten gevolge van seksuele kindermishandeling' en de cursus 'Hulpverlening na seksueel geweld' (uitgevoerd vanuit de Leergangen) geeft een viertal (ex)projectmedewerkers ook op eigen titel trainingen en cursussen waarbij de ervaringen en onderzoeksgegevens uit het project gebruikt worden (zie ook bijlage III.4).

De keuze van 6 nader te evalueren produkten heeft plaats gevonden op basis van de volgende criteria.

- Cursussen op maat krijgen extra aandacht, omdat van dit type cursus het meeste effect op de hulpverleningspraktijk verwacht mag worden.
- Er wordt gestreefd naar een grote diversiteit van type cursus, doelgroep en afnemende instellingen.
- Er moeten gegevens beschikbaar zijn over afnemers van het produkt.
- De uitvoering van de cursus of het gebruik van het handboek moet bij voorkeur in 1994 hebben plaatsgevonden²⁶.

Op basis van deze criteria zijn de volgende produkten geselecteerd voor nadere evaluatie.

- Drie cursussen op maat die door de Leergangen vrouwenhulpverlening (nu: TransAct) zijn gegeven in 3 verschillende psychiatrische instellingen.

26 Verder teruggaan in de tijd verhoogt de kans op vertekening van onderzoeksgegevens door geheugeneffecten. Soms is echter toch verder teruggegaan in de tijd (tot medio 1993), namelijk bij de evaluatie van het cursuspakket 'Reflecties' (NIZW).

- Het cursuspakket 'Reflecties, opvang van en hulpverlening aan vrouwen met geweldervaringen' dat via Mediant door 35 afnemers is besteld.
- De lesmodule voor het HBO-onderwijs van SOMAN; hierbij worden de 30 afnemers aan de georganiseerde conferentie als de afnemersgroep beschouwd.
- De Transit-cursus; een regionale cursus die driemaal is georganiseerd door de centrale RINO-groep (de evaluatie heeft betrekking op twee van de drie gegeven cursussen).

Opzet en uitvoering evaluatie

Ten behoeve van de evaluatie van de 6 scholingsprodukten:

- zijn telefonische interviews gehouden met ontwikkelaars van de 6 produkten;
- zijn telefonische interviews gehouden met 30 afnemers van de produkten (hiervan zijn er 28 gerealiseerd).

Via de interviews met de *ontwikkelaars* is informatie verzameld over de doelstelling van het produkt; de beoogde en bereikte doelgroepen en de beoogde en gerealiseerde afzet van het produkt.

De interviews met de *afnemers* waren gericht op vier onderwerpen:

- de aandacht die er binnen de organisatie bestaat voor (hulpverlening aan slachtoffers van) seksueel geweld;
- de waardering van het produkt;
- het daadwerkelijk gebruik van het produkt;
- de gevolgen die het gebruik van het produkt heeft gehad voor de uitvoering van de hulpverleningspraktijk (bijvoorbeeld nieuw aanbod ontwikkeld, nieuwe doelgroepen bereikt).

De geplande en de gerealiseerde interviews met afnemers zijn per produkt weergegeven in tabel 10.3.

Tabel 10.3: Geplande en gerealiseerde interviews met afnemers

	Aantal afnemers (instellingen)	Aantal interviews afnemers	
		gepland	uitgevoerd
Leergangen Cursus 'Hulpverlening na seksueel geweld' Psych. Zhs. 'Endegeest'	1	1	1
Leergangen Cursus 'Seksueel geweld bij zwaar getraumatiseerde vrouwen' Psych. Zhs. 'Duin en Bosch'	1	1	2*
Leergangen Basiscursus en vervolgcursus 'Hulpverlening na seksueel geweld'. Frederik van Eeden Stichting	1	1	1
Cursuspakket 'Reflecties' (Mediant)	37	9	6
Lesmodule SOMAN	35	9	9
Transit cursus Verslavingszorg en hulpverlening na seksueel geweld	26**	9	9
Totaal	± 101	30	28

* Voor aanvullende informatie is een extra interview afgenomen.

** Het betreft deelnemers aan 2 van de 3 gerealiseerde cursussen.

Bij één produkt wijkt het aantal uitgevoerde interviews af van het geplande aantal: het cursuspakket 'Reflecties, opvang van en hulpverlening aan vrouwen met

geweldervaringen' bleek sinds mei 1993 zes keer te zijn besteld; in verband met geheugeneffecten is niet verder teruggegaan in de tijd.

10.4 De onderzoeksresultaten

De onderzoeksresultaten worden eerst per produkt gepresenteerd, tenslotte wordt in een samenvattend schema een totaalbeeld gegeven.

10.4.1 Cursus 'Hulpverlening na seksueel geweld' (Psychiatrisch Ziekenhuis Endegeest)

Bestaande aandacht voor seksueel geweld

Binnen het ziekenhuis is er vanuit de Coördinatiegroep Vrouwenhulpverlening structureel aandacht voor seksueel geweld. De groep inventariseert vragen op het gebied van vrouwenhulpverlening binnen het ziekenhuis en probeert de lacunes die er op dat gebied zijn op te vullen. Zo is er momenteel aandacht voor veiligheid en vrouwvriendelijkheid op de afdelingen. Daarnaast organiseert de groep twee keer per jaar cursussen op het gebied van vrouwenhulpverlening voor de medewerkers van het ziekenhuis. Zowel behandelaars als verpleegkundigen hebben cursussen gevolgd op het gebied van hulpverlening aan slachtoffers van seksueel geweld. In de nabije toekomst worden voor beide groepen verdiepingscursussen georganiseerd.

Kenmerken cursus

Aan de 5 daagse cursus die in 1994 werd gegeven hebben 16 verpleegkundigen, creatieve therapeuten en bewegingstherapeuten deelgenomen van 10 verschillende afdelingen, verdeeld over twee ziekenhuissectoren. De cursus was aangevraagd door de Coördinatiegroep Vrouwenhulpverlening. Doelstelling van de cursus was om binnen het ziekenhuis de kennis te vergroten over de gevolgen van seksueel misbruik en de hulpverlening bij deze problematiek. Meer in het algemeen ging het erom kennis van de principes van de vrouwenhulpverlening breder te verspreiden binnen het ziekenhuis.

Beoordeling cursus

De cursus is zeer goed aangeslagen binnen het ziekenhuis. De cursus sloot goed aan bij de behoeften van de medewerkers, mede omdat door TransAct²⁷ middels vragenlijsten vooraf is geïnventariseerd wat de mensen willen leren. Tevens sloot de cursus goed aan bij de problematiek zoals deze zich in de praktijk voordoet. Dit wordt met name toegeschreven aan het feit dat de docenten van TransAct vaak uit dezelfde discipline komen als waar de cursus gegeven wordt.

Als rapportcijfer wordt door de geïnterviewde functionaris een 8 gegeven.

Implementatie cursusinhoud

Naar aanleiding van de cursus zijn bij beide sectoren initiatieven ontplooid gericht op de verspreiding van de opgedane kennis.

- De opvang van en hulpverlening aan slachtoffers van seksueel geweld was onderwerp van de jaarlijkse themamiddag van één sector. De hele sector, bestaand uit zo'n 60 mensen, was hierbij aanwezig.
- De andere sector heeft naar aanleiding van de cursus de maandelijkse klinische

27 De Leergangen vrouwenhulpverlening zijn opgegaan in Transact.

lessen weer ingesteld. Hiervan betroffen de eerste drie lessen seksueel misbruik. Deze lessen zijn bedoeld voor de verpleegkundigen van de sector. Zo'n 25 mensen hebben de lessen gevolgd.

De cursus heeft er ook toe geleid dat er afspraken zijn gemaakt over op beleidsniveau aan te brengen veranderingen in het kader van deze problematiek. Deze hebben onder andere te maken met taakafbakening tussen verschillende disciplines. Op uitvoerend niveau waren er plannen voor intervisiegroepen. In hoeverre dat door de medewerkers daadwerkelijk is doorgezet is de geïnterviewde niet bekend.

10.4.2 Cursus 'Seksueel geweld bij zwaar getraumatiseerde vrouwen' (Psychiatrisch Ziekenhuis Duin en Bosch, afdeling Vijverduin)

Bestaande aandacht voor seksueel geweld

Het ziekenhuis heeft een aandachtsfunctionaris vrouwenhulpverlening. Haar taak is de integratie van de vrouwenhulpverlening in het reguliere hulpverleningsaanbod. Ook binnen de dagbehandeling van het ziekenhuis wordt expliciet aandacht besteed aan slachtoffers van seksueel geweld (o.a. via een therapiegroep voor vrouwen met seksueel geweld of incest ervaringen).

Ook is men betrokken bij de regionale samenwerking op dit gebied. Uiteindelijke doelstelling is door samenwerking en goede onderlinge verwijzing te komen tot een divers regionaal aanbod op het gebied van vrouwenhulpverlening.

Kenmerken en aanleiding cursus

Eind 1994 heeft het gehele team van afdeling Vijverduin, dat bestaat uit 16 personen, deze 5 daagse cursus gevolgd, met als thema's: vrouwenhulpverlening, sekse-specifiek werken en team-building. Middels casuïstiekbesprekingen en rollenspelen werd behandeld hoe ingespeeld kan worden op het moeilijke gedrag van de patiëntenpopulatie en kwamen aspecten als grenzen stellen, overdracht en tegenoverdracht aan de orde.

Aanleiding voor de cursus was het zorgplan van de afdeling, waarin een verandering van de doelgroep wordt gestreefd. Inmiddels is de afdeling - vooralsnog officieus - omgeschakeld van algemene vervolg-behandelafdeling naar een behandelafdeling voor getraumatiseerde vrouwen. Uiteindelijk wil de afdeling zich gaan richten op crisisopvang voor vrouwen. Hiervoor is er een samenwerkingsverband met de RIAGG aangegaan. Er komen in Vijverduin een aantal 'hotelbedden', die gereserveerd worden voor mensen die bij de RIAGG in behandeling zijn en door hun therapie in een crisis komen en een tijdelijke (crisis)opvang nodig hebben. Deze vrouwen behouden op zo'n moment de eigen hulpverlener van de RIAGG zodat de behandeling gecontinueerd kan worden.

De geïnterviewde (hoofd verpleegkunde) verwacht dat de omschakeling in de loop van 1996 voltooid kan zijn.

Beoordeling cursus

De cursus wordt zeer goed beoordeeld met name omdat de cursus goed op maat was gemaakt. Als rapportcijfer wordt een 8,5 gegeven door de geïnterviewde.

Implementatie cursusinhoud

Het effect van de cursus is dat het team beter functioneert en dit werkt door in de professionele aandacht naar de patiënten toe. Er is meer rust op de afdeling. Daarnaast zijn de teamleden zich bewuster van de grenzen die ze moeten stellen. Ook heeft men geleerd hoe om te gaan met de agressie die de vrouwen met hun gedrag kunnen oproepen.

Tevens heeft de cursus versnellend gewerkt op de invoering van een geheel nieuw

weekprogramma. Terwijl het programma voorheen voornamelijk bestond uit activiteitenbegeleiding, is het huidige programma therapeutischer van aard en meer groepsgericht.

10.4.3 Basis- en vervolgcursus hulpverlening na seksueel geweld (Frederik van Eedenstichting: de Evertskliniek)

Aandacht voor seksueel geweld

Sinds kort zijn er in de Evertskliniek twee aandachtsfunctionarissen vrouwen-hulpverlening aangesteld, waar de geïnterviewde er één van is. Hun takenpakket is nog niet vastgelegd. Wel is duidelijk dat door hen geïnventariseerd zal worden in hoeverre reeds opgedane kennis op de afdelingen verspreid wordt en waaraan nog behoefte bestaat.

Kenmerken en aanleiding cursus

In de Evertskliniek zijn in 1994 door de Leergangen twee cursussen op maat gegeven over hulpverlening na seksueel geweld. De basis -en vervolgcursus werden door zo'n 35 van de 45 teamleden van de 3 units die de Evertskliniek kent, gevolgd. Elke cursus duurde vijf dagen.

De cursussen zijn geïnitieerd door de staf van het ziekenhuis, dat een geheel andere koers vaart sinds de komst van de huidige directeur. Voorheen stond als uitgangspunt voorop dat de afdelingen 'prikkelvrij' en 'veilig' moesten zijn. Opzet van het huidige beleid en daarmee van de cursussen in kwestie is dat moeilijke gesprekken op de afdeling, bijvoorbeeld over seksueel geweld of incest, niet meer afgehouden worden. Het is de bedoeling dat ook de verpleging de vaardigheden ontwikkelt om hierop in te gaan: dit is een uitbreiding van het takenpakket van de verpleging.

De leerbehoeften van de cursisten hadden vooral betrekking op het herkennen van seksueel geweld problematiek, het interpreteren van de symptomen en het ontwikkelen van vaardigheden om een gesprek te kunnen beginnen en voeren over dit onderwerp.

Beoordeling cursus

De cursussen riepen veelvuldig herkenning op bij de deelnemers en sloten goed aan bij de problematiek zoals deze zich in de praktijk voordoet. Beide cursussen werden zeer positief beoordeeld door de deelnemers. Als rapportcijfer wordt een 7,5 gegeven door de geïnterviewde.

Implementatie cursusinhoud

Het belangrijkste leereffect van de eerste cursus is dat de medewerkers zichzelf beter hebben leren kennen wat betreft seksualiteit en problemen op dit gebied: 'Weet hebben van je eigen angsten, taboes en reacties vormt een basisvoorwaarde om patiënten te kunnen helpen'.

In de tweede cursus zijn vooral de oefeningen en casussen van belang geweest. Hiermee zijn handvatten aangereikt op het gebied van de communicatie met patiënten met een achtergrond van seksueel geweld.

Alhoewel de geïnterviewde functionaris enthousiast is over de cursussen vraagt zij zich niettemin af in hoeverre de geleerde vaardigheden na twee cursussen daadwerkelijk in de praktijk worden gebracht en of daar wellicht niet nog meer oefening en stimulans voor nodig is. Vooralsnog wordt de nieuwe werkwijze, voortvloeiend uit het nieuwe beleid, niet door iedereen nagevolgd. Het ligt wel in de bedoeling dat de trainingen van tijd tot tijd worden herhaald.

10.4.4 Cursuspakket 'Reflecties, opvang van en hulpverlening aan vrouwen met geweldervaringen'

Kenmerken cursuspakket

Naar aanleiding van het NIZW-project 'Opvang en hulpverlening aan mishandelde vrouwen' dat in 1992 werd afgesloten, is door twee free-lancers in opdracht van het NIZW, een cursuspakket ontwikkeld. Dit pakket, dat is uitgegeven door Mediant, bestaat uit drie onderdelen: een beschrijving van een 3-daagse cursus 'werken met vrouwen met geweld ervaringen' bedoeld voor cursusbegeleiders, voorlichtingsmateriaal en een videoband. De videoband en voorlichtingsmateriaal dienen als ondersteuning bij het uitvoeren van de cursus.

Het cursuspakket is bedoeld voor alle instellingen voor vrouwen- en crisisopvang, voor dak- en thuislozenzorg en voor de ambulante FIOM.

Afzet en daadwerkelijk gebruik

Sinds 1991 is het pakket 35 keer besteld: dit is veel minder dan verwacht werd door Mediant, aangezien de doelgroep uit 170 instellingen bestaat²⁸.

De geïnterviewde medewerker van Mediant geeft als verklaring voor de tegenvallende belangstelling dat het pakket waarschijnlijk weinig nieuws te bieden had; het zou al zijn ingehaald door de praktijk.

Uit de afnemerslijst van Mediant blijkt dat het pakket vanaf mei 1993 in totaal 6 keer is besteld, door 5 instellingen en één privé-persoon (die telefonisch niet te bereiken was). Uiteindelijk zijn dus vijf instellingen benaderd voor de evaluatie. De geïnterviewde instellingen zijn: een Vrouwenopvanghuis, een FIOM, een Blijf van mijn Lijf Huis en 2 hogescholen. In 4 van de 5 gevallen is het pakket niet gebruikt door de instelling. Meestal weet men hiervoor geen duidelijke reden te geven. Het lijkt erop dat het pakket vaak zonder vooropgezette bedoelingen is besteld.

Slechts één hogeschool heeft het pakket daadwerkelijk gebruikt in een workshop op een themadag 'agressie en geweld' bedoeld voor 2e en 4e jaars studenten maatschappelijk werk²⁹. Het komend studiejaar wordt de studiedag vermoedelijk herhaald en zal het pakket opnieuw worden gebruikt.

10.4.5 SOMAN-Lesmodule 'Lessen over seksueel misbruik van jongens'

Kenmerken cursuspakket

SOMAN heeft in 1992 een lesmodule 'Lessen over seksueel misbruik van jongens' ontwikkeld voor het HBO-onderwijs. De lesmodule is ook bruikbaar voor het MBO- en WO-onderwijs. In mei 1993 is een studiemiddag gehouden voor docenten uit het HBO, MBO en WO waarin onderdelen van de module zijn gedemonstreerd. Deze studiemiddag is door 30 docenten bezocht, die allen de module hebben meegekregen.

De module bestaat uit 4 lessen en is bedoeld als introductie op het werken met mannelijke cliënten met seksueel misbruik ervaringen. De doelstellingen van de module hebben betrekking op het verbeteren van kennis, houding en vaardigheden van de hulpverlener.

28 De afname ziet er als volgt uit: doelgroep 15 exemplaren (hiermee is circa 10% van de doelgroep bereikt), hogescholen 4 exemplaren, overige instellingen 8 exemplaren en onbekend 8 exemplaren.

29 Eén van de workshops tijdens deze themadag betrof 'vrouwenhulpverlening bij agressie en geweld'; de video is tijdens deze workshop - die 2 keer werd gegeven, beide keren met circa 25 deelnemers - vertoond. De tekst van het programma voor cursusbegeleiders is integraal opgenomen in de reader.

Afzet en daadwerkelijk gebruik

De 30 deelnemers aan de werkconferentie hebben de volgende herkomst:

- 14 mensen vertegenwoordigen 12 hogescholen;
- 6 mensen zijn werkzaam binnen het MBO onderwijs;
- van de overige deelnemers is de herkomst niet bekend.

In het kader van de evaluatie zijn 9 deelnemers geïnterviewd, werkzaam op 7 hogescholen en 2 MBO-scholen.

Bij vier van deze opleidingen (allen hogescholen) wordt structureel aandacht besteed aan het onderwerp seksueel geweld³⁰. In schema 10.4 is weergegeven op welke wijze de lesmodule van SOMAN gebruikt wordt.

Schema 10.4: Gebruik lesmodule van SOMAN

Opleiding	Gebruik lespakket
Hogeschool Utrecht, Faculteit Sociaal agogische opleidingen, Opleiding Creatieve Therapie	Onderdelen worden gedurende één les gebruikt.
Haagse Hogeschool, Sector Gedrag en maatschappij	Pakket is te uitgebreid; past niet in beschikbare tijd; slechts door één leerling gebruikt bij schrijven scriptie.
Hogeschool Amsterdam, Opleiding Sociaal pedagogische hulpverlening	Wordt gebruikt binnen één van de zeven lessen van het basisprogramma 'Seksuele kindermishandeling' en binnen het vervolgprogramma 'Seksuele kindermishandeling'. Gebruikte onderdelen: video, sekse-specifieke signalen en tips voor gespreksvoering.
PABO Haarlem	Module wordt gebruikt als naslagwerk door de vertrouwenspersoon binnen de opleiding.
Hogeschool Rotterdam, richting Maatschappelijk werk en dienstverlening	De video en bijbehorende vragen worden gebruikt tijdens de les 'Seksueel misbruik van jongens/mannen'.
Hogeschool Gelderland, richting Maatschappelijk werk	Onderdelen worden gebruikt tijdens lessen besteed aan 'seksueel misbruik jongens en mannen'.
MBO Groningen, richting MDGO	Module wordt gebruikt in kader van deskundigheidsbevordering pastoraal werker; voor gespreksgroepen met jongens in pastoraal kader.
Hogeschool Midden-Nederland, richting Maatschappelijk werk en dienstverlening	Lespakket was bedoeld als keuzemodule. Studiemiddag die als introductie werd gehouden trok slechts 25 deelnemers. Intekening voor module was te laag*. Voor volgend jaar bestaan geen plannen meer deze module aan te bieden.
MBO Emmeloord	Lespakket wordt niet gebruikt.

* Dit wordt mede geweten aan het feit dat intekening overeenkomstig de aanbeveling van SOMAN, alleen openstond voor mannen. Onder vrouwen bestond wel belangstelling.

Het schema laat zien dat het gebruik sterk uiteen loopt.

30 Dat wil zeggen: lesprogramma's seksueel geweld maken vast onderdeel uit van de opleiding.

- Een positief resultaat is dat (onderdelen van) de module door 6 van de 9 geïnterviewde opleidingen op enigerlei wijze gebruikt wordt. Het gebruik is echter wel beperkt gebleven: door 4 van de 9 opleidingen wordt de module gebruikt zoals bedoeld (namelijk als lespakket voor een serie lessen); maar meestal blijft het gebruik dan beperkt tot 1 les.
 - Op 1 MBO school en 1 hogeschool (PABO) wordt het pakket gebruikt als een soort naslagwerk voor de vertrouwenspersoon/pastoraal werker. Op 1 MBO en 2 hogescholen is het pakket niet of nauwelijks gebruikt.
- Opleidingen die de module gebruiken zijn van plan om dat ook te blijven doen.

Beoordeling lespakket

De module wordt positief beoordeeld. Van de 4 opleidingen die de module als lespakket gebruiken geven er 3 de kwalificatie 'goed (rapportcijfer 8) en één de kwalificatie 'redelijk goed' (rapportcijfer 6,5). De laatstgenoemde noemt als grote lacune dat de module alleen gericht is op mannen. Binnen de opleiding wordt namelijk zoveel mogelijk gestreefd naar een integrale benadering van mannen en vrouwen.

Als positieve kwalificaties worden genoemd: sluit goed aan bij de behoeften van studenten, interessant, praktijkoefeningen geven houvast, aandachtspunten voor gespreksvoering zijn waardevol, inleiding is inhoudelijk helder. Er worden twee kritische kanttekeningen geplaatst; 'lay out is nogal onoverzichtelijk' en 'module is te breed/te uitgebreid'.

10.4.6 Transitcursus 'Verslavingszorg en hulpverlening na seksueel geweld'

Kenmerken cursus

De cursus 'Verslavingszorg en hulpverlening na seksueel geweld' komt voort uit een driejarig project dat in 1992 onder de naam Transit van start ging. Dit regionale project is een gezamenlijke activiteit van de GGD Rotterdam en het Bouwmanhuis, centrum voor verslavingszorg Zuid-Holland Zuid te Rotterdam. Het project richt zich op de verbetering van de hulpverlening aan verslaafde vrouwen met seksueel geweld ervaringen in Rotterdam. Doelstelling van het project was deskundigheidsbevordering en het opzetten van samenwerkingsverbanden tussen instellingen uit de verslavingszorg, de geestelijke gezondheidszorg en de welzijnszorg.

In de cursus, ontwikkeld en verzorgd door de Centrale RINO-groep, komen seksueel geweld en verslaving als gecombineerde problematiek aan de orde. De doelgroep van de cursus is heterogeen en betreft hulpverleners uit de verslavingszorg *en* uit de reguliere zorg. De aanvankelijke doelstellingen van de cursus zijn gewijzigd toen bleek dat de cursus vooral mensen uit de verslavingszorg aantrok. Er is toen voor gekozen het accent in de cursus te leggen bij seksueel geweld problematiek³¹.

31 De doelstellingen van de cursus zijn:

- hulpverleners leren signaleren van seksueel geweld;
- de attitude ten aanzien van vrouwen met seksueel geweldervaringen wijzigen, zodat klachten en verslaving niet worden gezien als defect maar als overlevingsstrategie;
- hulpverleners handvatten geven voor behandeling;
- samenwerking tussen instellingen stimuleren.

Bereik van de cursus en deelname onderzoek

Om aan de vraag van de Rotterdamse instellingen te kunnen voldoen is de cursus drie keer gegeven, in het voor- en najaar '93 en in januari '94³². Inmiddels is de cursus opgenomen in het reguliere RINO-aanbod.

Aan de eerste twee cursussen hebben in totaal 26 deelnemers, werkzaam bij 9 ambulante en (semi)-residentiële instellingen, deelgenomen. Hiervan zijn er 9 geïnterviewd, werkzaam binnen 6 instellingen³³.

Aandacht voor seksueel geweld

Alle respondenten geven aan in hun werk regelmatig tot vaak te maken te krijgen met slachtoffers van seksueel geweld.

Voorts geven 6 van de 9 respondenten aan dat er in hun organisatie/op hun afdeling structurele aandacht is voor seksueel geweld, zoals in de vorm van een apart behandelaanbod (4x), behandeldeskundigheid (1x) en gedragsrichtlijnen (1x).

Implementatie cursusinhoud

Alle geïnterviewden geven aan dat deelname aan de cursus geleid heeft tot een toename van de eigen deskundigheid op het gebied van hulpverlening aan seksueel geweldslachtoffers.

Verder blijkt dat:

- 4 van de 9 deelnemers aangeven dat hun houding ten opzichte van verslaafde seksueel geweldslachtoffers is veranderd;
- 5 van de 9 deelnemers melding maken van een verbeterde samenwerking tussen instellingen, c.q. dat hun verwijzingsnetwerk is uitgebreid door deelname aan de cursus.

Eén deelnemer laat weten dat deelname aan de cursus een direct effect heeft gehad op het hulpaanbod. Het bestaande hulpaanbod (themagroep voor vrouwen met seksueel geweld ervaringen) is uitgebreid met een dagbehandelingsaanbod voor vrouwen met incestervaringen.

Beoordeling cursus

De cursus wordt door alle geïnterviewde deelnemers positief en soms zelfs zeer positief beoordeeld; gemiddeld geeft men als rapportcijfer een 7,7. Als positieve kwalificaties worden genoemd: direct toepasbaar, sloot goed aan bij cliëntenbestand, problematiek en behoeften cursisten, goede literatuur. Drie deelnemers plaatsen een kritische kanttekening: twee respondenten vonden het deel over verslaving voor hen zelf minder relevant en één persoon vond de cursus te kort.

10.5 Samenvatting en conclusies

De evaluatie van scholingsprodukten heeft bestaan uit twee stappen:

- een globale inventarisatie van alle in het Werkprogramma genoemde initiatieven op het gebied van kennisoverdracht;
- een nadere evaluatie van een zestal gerealiseerde scholingsprodukten.

32 De eerste twee cursussen werden gratis aangeboden. Voor de derde cursus diende maximaal f 500,- betaald te worden.

33 Te weten het Dijkzigt Ziekenhuis (afd. crisisinterventie en psych. afd.), Bouwmanhuis (CAD R'dam), Stichting de Bulldog, de RIAGG R'dam Zuid, Odyssee en PC Bavo (crisiscentrum en dag-kliniek).

Inventarisatie

Uit de eerste inventarisatie van alle initiatieven tot kennisoverdracht die vermeld staan in het VWS werkprogramma 'Bestrijding Seksueel Geweld' blijkt het volgende³⁴:

- 11 van de 16 initiatieven hebben geleid tot een of meerdere concrete scholingsprodukten;
- 3 projecten hebben geen geïmplementeerde produkten opgeleverd (in 2 gevallen ging het om projecten die gericht waren op de aandachtsgroep migrantenvrouwen en meisjes);
- 2 projecten verkeren nog in de ontwikkelingsfase;
- een groot deel van de ontwikkelde scholingsprodukten heeft betrekking op *specifieke aandachtsgroepen* (met name gehandicapten);
- de afzet van de meeste produkten is vrij beperkt gebleven.

Evaluatie

De belangrijkste resultaten van de feitelijke evaluatie van 6 geselecteerde scholingsprodukten is weergegeven in schema 10.5.

Op basis van schema 10.5 kan het volgende geconcludeerd worden.

- Alle produkten worden (voor zover gebruikt) *positief beoordeeld*.
- Het *gebruik* van de twee geëvalueerde cursuspakketten is zeer beperkt gebleven. Het cursuspakket 'Reflecties' is nagenoeg niet gebruikt. De SOMAN lesmodule is meestal wel gebruikt, maar meestal werden slechts enkele onderdelen gebruikt of werd het gebruikt als naslagwerk.
- De *doorwerking* (implementatie) van de cursusinhoud binnen de organisatie waar de cursist werkzaam is, wordt door ons als gematigd positief beoordeeld. Nagenoeg alle respondenten geven aan dat de geëvalueerde cursussen hebben geleid tot een toename van (individuele) deskundigheid op het gebied van hulpverlening aan slachtoffers van seksueel geweld.
- Daarbij valt echter wel op dat alleen binnen organisaties/afdelingen waar reeds structureel aandacht bestond voor hulpverlening aan slachtoffers van seksueel geweld, de betreffende cursus enkele keren geleid heeft tot een uitbreiding of verandering van het bestaande hulpaanbod. Dit geldt zowel voor de cursussen van de Leergangen als voor de Transitcursussen.
- Zoals te verwachten was blijken cursussen op maat wel tot veranderingen binnen de organisatie te leiden, terwijl dat bij de geëvalueerde open-inschrijving (de Transit-cursus) slechts zeer incidenteel het geval is. Dit laatste type cursus heeft er wel toe geleid dat de onderlinge samenwerking tussen instellingen een nieuwe impuls heeft gekregen (het betrof een regionale cursus).

34 De peildatum is mei 1995.

Schema 10.5: Belangrijkste resultaten evaluatie scholingsproducten

Produkt	Aandacht voor seks- geweld bij afnemers	Beoordeling produkt door afnemers	Gebruik/ implementatie produkt
Cursus 'Hulpverlening na seksueel geweld'	+	+	Implementatie: + * interne verspreiding kennis * beleidsafspraken
Cursus 'Seksueel geweld bij zwaar getraumatiseerde vrouwen'	+	+	Implementatie: + * verbetering team- functioneren * verandering hulp- aanbod is versneld
Cursussen 'Hulp- verlening na seksueel geweld'	± (sinds kort aandachts- functionarissen vrouwen- hulpverlening)	+	Implementatie: ± * eigen deskundig- heidsbevordering * verandering afdelingsbeleid is gedeeltelijk onder- steund
Cursuspakket 'Reflecties'	Onbekend	+	Gebruik: - * afzet beperkt * gebruik gering
Lesmodule 'Lessen over seksueel misbruik van jongens'	± * 50% minstens 7 lesuren * 50% enkele lesuren	+	Gebruik: ± * afzet beperkt * tweederde gebruikt pakket, meestal in beperkte mate
Transitcursus	± * binnen 6 van de 9 afdelingen/organi- saties structurele aandacht	+	Implementatie: ± * verandering hulp- aanbod (1) * houding veranderd * verbeterde samen- werking (5)

11 Stand van zaken deskundigheid ten aanzien van specifieke problematieken en groepen

Met een aantal velddeskundigen die expertise hebben op specifieke deelterreinen van de hulp aan slachtoffers van seksueel geweld is gesproken over de stand van zaken met betrekking tot deskundigheid(sbevordering).

11.1 Vrouwenmishandeling

Hoofdrolspelers op dit gebied zijn: politie en Openbaar Ministerie, bureaus slachtofferhulp, de somatische gezondheidszorg, de vrouwenopvang en (in mindere mate) de reguliere hulpverlening.

Politie en Openbaar Ministerie

Bij politie en Openbaar Ministerie worden twee knelpunten geconstateerd.

- Gebrek aan *kennis* over vrouwenmishandeling. Het betreft zowel juridische kennis over de vervolgingsmogelijkheden, als kennis van de psychologische mechanismen die een rol spelen bij vrouwen in mishandelingsrelaties.
- Een dominante *mentaliteit*, dat vrouwenmishandeling een privé-aangelegenheid is, waarin de overheid zich bij voorkeur niet dient te mengen.

Volgens een geïnterviewde ligt het kennisgebrek bij politiemensen niet zozeer aan een gebrek aan informatie (in de basisopleiding wordt aandacht besteed aan vrouwenmishandeling³⁵) als wel aan gebrekkige mogelijkheden om de geleverde kennis *in de praktijk* te brengen³⁶. Daarnaast zou door middel van een cursus voor het kader (politie-academie) veilig gesteld moeten worden, dat ook het management deze nieuwe werkwijze ondersteunt.

Bij het *Openbaar Ministerie* is een mentaliteitsomslag nodig à la het denken over (seksuele) kindermishandeling. Onlangs is door de Werkgroep vrouwenmishandeling voorgesteld om binnen de RAIO-opleiding aandacht te besteden aan vrouwenmishandeling. Daarnaast moet in deze opleiding meer aandacht komen voor vaardigheden in het omgaan met slachtoffers. Door het Ministerie van Justitie is nog niet gereageerd op de gedane voorstellen.

Bureaus Slachtofferhulp

Slachtoffers van vrouwenmishandeling worden door de politie regelmatig verwezen naar de Bureaus Slachtofferhulp. De mate waarin deze Bureaus toegerust zijn om deze groep slachtoffers op te vangen en te begeleiden, verschilt per bureau.

TransAct gaat in 1996 een training verzorgen voor deze bureaus over de opvang van seksueel geweld slachtoffers. Daarbij wordt apart aandacht besteed aan vrouwenmishandeling.

35 Onduidelijk is of alle 8 basisopleidingen van de politie hier aandacht aan besteden.

36 Volgens deze geïnterviewde is de meest kansrijke strategie om binnen de politie-organisaties zelf *concrete handelingsrichtlijnen* te ontwikkelen met betrekking tot de signalering en afhandeling van dit delict. Een voorbeeld van een dergelijke aanpak is het project Vrouwenmishandeling van de politie Utrecht. Zie verder hoofdstuk 7 in deelrapport II.

Somatische zorg

Deskundigheidsbevordering in de somatische zorg dient zich vooral te richten op huisartsen³⁷ en medewerkers van eerste hulpposten van ziekenhuizen.

Wat betreft de *ziekenhuizen* wordt gedacht aan bijscholing op het gebied van de signalering en verwijzing van vrouwenmishandeling, en het ontwikkelen van handelingsprotocollen bij vermoedens van vrouwenmishandeling.

Daarnaast is vanuit TransAct gepoogd om het Bureau Voorlichting Gezondheidszorg Buitenlanders (BVGB) te stimuleren om aandacht voor vrouwenmishandeling op te nemen in de activiteiten van de gezondheidsvoorlichters. De BVGB heeft dit afgewezen omdat men niet kon overzien wat de bespreking van dit onderwerp los zou kunnen maken bij de doelgroep ('Wij zijn geen hulpverleners').

Vrouwenopvang

Binnen de vrouwenopvang is traditioneel veel kennis en ervaring aanwezig met betrekking tot de opvang en begeleiding van mishandelde vrouwen. Er worden door de geïnterviewde geen aperte lacunes in de aanwezige deskundigheid geconstateerd. Wel zou het zinvol zijn om de aanwezige deskundigheid over specifieke groepen (bijvoorbeeld migranten) landelijk te bundelen. Daarnaast is de ontwikkeling van methoden om met vrouwen te werken die een geringe taalvaardigheid hebben een aandachtspunt.

Reguliere hulpverlening

Ten aanzien van de reguliere hulpverlening wordt met name een gebrek aan kennis gesignaleerd over de *juridische* mogelijkheden om vrouwenmishandeling aan te pakken. Zo kan een straatverbod voor ex-partners zeer steunend zijn voor het slachtoffer. Naast een gebrek aan kennis binnen de hulpverlening speelt de bij veel hulpverleners aanwezige 'anti-justitie' houding hier een rol.

Vanuit het bij TransAct aangehaakte project 'Preventie en signalering van geweld tegen vrouwen in relaties' is een *voorlichtingspakket voor hulpverleners* ontwikkeld, dat via diverse wegen momenteel landelijk verspreid wordt onder reguliere hulpverleners.

11.2 Vrouwenhandel

Aandacht voor deskundigheidsbevordering op dit gebied richt zich met name op de overdracht van de bij de Stichting Tegen Vrouwenhandel (STV) aanwezige gespecialiseerde kennis aan de reguliere hulpverlening. Het proefproject in Gelderland, waarin deze kennis werd overgedragen aan een netwerk van samenwerkende instellingen, bleek - volgens de STV - succesvol.

Momenteel is men doende om dergelijke netwerken ook in andere delen van het land op te zetten.

11.3 Migrant en seksueel geweld

Op het terrein van vrouwenmishandeling migranten en seksueel geweld worden de volgende knelpunten ten aanzien van de deskundigheid(sbevordering) genoemd.

- 1 *Onderzoeks- of registratiegegevens* over de mate waarin zwarte/migrant vrouwen gebruik maken van de reguliere hulpverlening (en over het type hulp-

37 Transact is momenteel doende om in NHG-verband een module over seksueel geweld (waaronder vrouwenmishandeling) te ontwikkelen voor de bij- en nascholing van huisartsen.

vraag) ontbreken³⁸.

- 2 De binnen de *categoriale* hulporganisaties opgebouwde deskundigheid met betrekking tot de hulp aan migranten vrouwen wordt nauwelijks overgedragen aan de reguliere instellingen. Men zit wat dit betreft nog in de aanloopfase, die gericht is op algemene voorlichting aan reguliere instanties en organisaties.
- 3 Binnen verschillende *opleidingen* voor hulpverleners worden/zijn wel lesmodules over hulpverlening aan migranten vrouwen ontwikkeld. Soms lopen dergelijke ontwikkeltrajecten echter dood (zie ook hoofdstuk 10).
- 4 De *somatische gezondheidszorg* is een belangrijke vindplaats voor zwarte/-migrantenvrouwen met seksueel geweld ervaringen. Naast huisartsen zijn verloskundigen een belangrijke groep professionals die een seksueel geweld problematiek bij zwarte/migrantenvrouwen zouden kunnen signaleren. De geïnterviewden vinden het een gemiste kans dat er in de deskundigheidsbevordering-activiteiten rond seksueel geweld, die in het kader van het Werkprogramma Vrouwenhulpverlening worden uitgevoerd, geen aparte aandacht is voor zwarte, migranten en vluchtelingen vrouwen.

Aandachtspunten voor de toekomst

- Vormen van categoriale (zelf)hulpverlening aan zwarte/migrantenvrouwen moeten ondersteund worden, met als doel: het beschrijven en overdragen van methodieken en het tot stand brengen van samenwerking met de reguliere zorg- en hulpverlening.
- Werken aan interculturalisering van het Werkprogramma Vrouwenhulpverlening. De toegankelijkheid van huisartsen en hun rol in de zorg voor zwarte/migrantenvrouwen is daarbij een belangrijk aandachtspunt.

11.4 Vluchtelingen/asielzoekers en seksueel geweld

Door de geïnterviewden worden de volgende opmerkingen gemaakt over de deskundigheid(sbevordering) op dit gebied.

- 1 Binnen de *categoriale hulpverlening* aan vluchtelingen/asielzoekers is voldoende deskundigheid aanwezig over de hulp aan seksueel geweld slachtoffers (Pharos).
- 2 Binnen de *AZC's* is de deskundigheid afhankelijk van de motivatie van individuele medewerkers en van de aandacht die de directie heeft voor (preventie van) seksueel geweld.
- 3 Binnen de *reguliere* hulpverlening is onvoldoende deskundigheid aanwezig over vluchtelingen/asielzoekers (als slachtoffers van seksueel geweld). Men weet vaak niet hoe om te gaan met somatisering van klachten. Daarnaast ziet men op tegen de zwaarte van de problematiek.

Door het feit dat reguliere hulpaanbieders steeds vaker geconfronteerd worden met hulpvragen van vluchtelingen/asielzoekers, neemt de vraag naar deskundigheidsbevordering op dit gebied toe. Pharos heeft een wachtlijst voor cursussen moeten instellen.

38 De indruk bestaat dat zwarte/migrantenvrouwen slechts mondjesmaat gebruik maken van ambulante reguliere hulp, terwijl zij oververtegenwoordigd zijn in de 'harde psychiatrie' (ernstige psychiatrische stoornissen). Deze indrukken kunnen echter niet cijfermatig onderbouwd worden.

11.5 Verstandelijk en lichamelijk gehandicapten

Door de geïnterviewde worden de volgende knelpunten genoemd op het gebied van de deskundigheid(sbevordering) over gehandicapten en seksueel geweld.

- 1 Medewerkers in de zorginstellingen voor gehandicapten hebben onvoldoende kennis over de signalering van seksueel geweld. De beschikbare kennis op dit gebied³⁹ is onvoldoende bekend bij werkers.
- 2 Het ontbreekt bij veel medewerkers überhaupt aan *vaardigheden* om over intimiteit en seksualiteit te praten. Mogelijkheden om de deskundigheid op dit gebied te vergroten zijn voldoende voorhanden (trainingsaanbod van de Rutgersstichting, aanbod Gehandicaptenraad, aanbod van de Hogeschool Den Bosch en het Provinciaal Platform Incest (PPI) te Utrecht). Van deze mogelijkheden wordt echter onvoldoende gebruik gemaakt door het veld.
- 3 Er is onvoldoende kennis over *methodieken* om slachtoffers van seksueel geweld te begeleiden en te behandelen binnen de instellingen voor gehandicaptenzorg.
- 4 Binnen de *reguliere* zorg is er te weinig erkenning van de noodzaak tot deskundigheidsbevordering op het gebied van hulpverlening aan gehandicapte cliënten. Dit geldt nog sterker voor hulpverlening bij seksueel geweld. Bij de Rutgersstichting en de Gehandicaptenraad zijn voldoende mogelijkheden voor kennisoverdracht beschikbaar, maar hiervan wordt door reguliere instellingen nauwelijks gebruik gemaakt⁴⁰.
- 5 Binnen voor deze sector relevante *basisopleidingen* wordt wel enige aandacht besteed aan seksueel geweld, maar dit is te weinig. Voor seksueel geweld bij gehandicapten is helemaal weinig aandacht. Dit geldt met name voor de basisopleidingen voor huisartsen en fysiotherapeuten. De aandacht voor dit thema neemt eerder af dan toe (lesmodules worden wegbezuinigd).

In de afgelopen jaren zijn in de gehandicaptensector verschillende projecten op het gebied van seksueel geweld uitgevoerd, die geleid hebben tot een aantal scholingsprodukten. Aangezien (een deel van) deze produkten een apart onderwerp van evaluatie zijn, wordt voor een beschrijving van de produkten en de implementatie ervan, verwezen naar hoofdstuk 14 in deelrapport IV (Preventie). Een uitkomst van de produktevaluatie was, dat de *implementatie* van de onderzochte produkten te wensen over liet. Desgevraagd geven de geïnterviewde velddeskundigen de volgende redenen aan voor het matige gebruik van de produkten.

- Zowel deskundigheidsbevordering in het algemeen als seksueel geweld als specifiek onderwerp hebben weinig prioriteit binnen de gehandicaptenzorg. Er is tot nu toe te weinig tijd en geld uitgetrokken voor het (moeizame) implementatietraject van op dit gebied ontwikkelde produkten. Dit hangt ten dele ook samen met projectmatig werken, waardoor implementatietermijnen eindig en vaak krap gepland zijn. Is de implementatie na afloop van de projecttermijn nog niet rond, dan 'verdwijnt' het produkt.
- Steeds meer organisaties die deskundigheidsbevordering verzorgen moeten kostendekkend werken, waardoor de prijzen van deskundigheidsbevordering aanzienlijk stijgen⁴¹. Dit staat haaks op bezuinigingen bij de afnemers,

39 Een overzicht van signalen op dit gebied is opgenomen in Van Kooten Niekerk (red) "Ongehoord: naar een protocol". PCI, Utrecht.

40 Men signaleert zelfs een tendens naar *afnemende* belangstelling voor deskundigheidsbevordering op het gebied van seksueel geweld. Het is alsof men aanneemt dat 'iedereen het nu wel weet'. Dit is - zeker voor wat betreft hulp aan specifieke doelgroepen - onjuist.

41 Het - ook in andere sectoren geconstateerde - ervaringsfeit dat trainingen van gehele afdelingen of teams veel meer effect sorteren dan deskundigheidsbevordering van individuele medewerkers, vergroot dit (financierings-)probleem.

waardoor de drempel tot deelname aan scholing erg hoog wordt.

- Het personeelsverloop in de gehandicaptenzorg is vrij groot, waardoor de deskundigheidsbevordering steeds herhaald moet worden: veel deskundigheid lekt weg door vertrek van medewerkers.

Aandachtspunten voor de toekomst

- Meer tijd en geld reserveren voor de implementatie van scholingsprodukten; actieve en langer lopende acquisitie is noodzakelijk.
- Meer aandacht voor training van gehele afdelingen of teams en - in dat kader - voor beleidsontwikkeling binnen de instelling. Door de aandacht voor een onderwerp ook beleidsmatig te verankeren is de kans dat de deskundigheidsbevordering ook op langere termijn effect heeft groter.
- Stimuleren van kennisuitwisseling tussen de gehandicaptenzorg en de reguliere hulpverlening. Dit kan bijvoorbeeld geschieden door mailingen over produkten, studiedagen en dergelijke ook te versturen naar reguliere instellingen.
- Druk uitoefenen op relevante beroepsopleidingen om aandacht voor gehandicapten en seksualiteit/seksueel geweld (weer) op te nemen in het onderwijsaanbod.

11.6 Verslaafde vrouwen en seksueel geweld

Door de velddeskundigen worden nogal wat knelpunten gesignaleerd wat betreft deskundigheid(sbevordering) op dit gebied.

- Er zijn geen representatieve *onderzoeksgegevens* over de mate waarin slachtofferschap van seksueel geweld voorkomt bij verslaafde mensen.
- Werkers binnen de verslavingszorg hebben onvoldoende kennis over *signalering* van seksueel geweld problematiek bij cliënten. Van de door de NEVIV aangeboden deskundigheidsbevordering op dit gebied wordt bovendien weinig gebruik gemaakt door het veld (men onderzoekt op dit moment de redenen hiervan).
- Uitgewerkte *methodieken* op het gebied van hulpverlening aan verslaafde seksueel geweld slachtoffers ontbreken.

Als reden voor deze situatie wordt aangevoerd dat de aandacht voor de achterliggende problematiek van cliënten überhaupt een vrij nieuw fenomeen is binnen de verslavingszorg. De vrouwenhulpverleningsvisie, waarin verslaving wordt gezien als een overlevingsstrategie (in plaats van een ziekte/apart probleem) wordt gezien als een visie die op termijn een belangrijke omslag in het denken over verslaving binnen de verslavingszorg kan bewerkstelligen. De belangstelling voor en kennis over vrouwenhulpverlening neemt in de sector geleidelijk toe, maar is zeker nog niet ingebed binnen het beleid.

11.7 Mannen en jongens als slachtoffer van seksueel geweld

Deskundigheid op het gebied van de hulpverlening aan mannen met seksueel geweld ervaringen in de jeugd is nog een kwestie van individuele werkers bij instellingen. Door TransAct (en daarvoor SOMAN) is in de afgelopen jaren gewerkt aan de deskundigheidsbevordering op dit gebied. Eén van de daartoe ontwikkelde produkten is in het kader van deze evaluatie nader geëvalueerd (zie hoofdstuk 10).

Aandachtspunt voor de nabije toekomst is het verbeteren van de basiskennis bij verwijzers over de *signalering* van seksueel geweld problematiek bij mannen. Door de geïnterviewde deskundige (TransAct) wordt gezegd, dat de ontwikkeling van scholingsprodukten op dit gebied tot voor kort een incidenteel karakter heeft

gehad. Men wil nu gaan werken met een meer thematische benadering, waarbij gedurende een langere periode instellingen actief benaderd worden met voorlichting en een vervolgaanbod wat betreft scholing.

11.8 Conclusies

Door de velddeskundigen wordt een groot aantal knelpunten aangegeven met betrekking tot de op dit moment aanwezige aandacht voor en kennis over (de hulp aan) seksueel geweld slachtoffers uit *specifieke groepen*. Het betreft daarbij ten dele knelpunten binnen de eigen (categoriale) werksoort, en ten dele knelpunten in de overdracht van kennis naar en/of de uitwisseling van kennis met reguliere instellingen.

- 1 *Binnen de categoriale zorg* (gehandicapten, verslavingszorg, opvang vluchtelingen/asielzoekers en migrantenzorg) is men vaak nog volop doende om intern aandacht te krijgen voor het onderwerp 'seksueel geweld'. Dit geldt met name sterk voor de gehandicaptenzorg en de verslavingszorg.
- 2 Gebrek aan aandacht voor en deskundigheid over seksueel geweld problematiek bij de specifieke groepen binnen de *reguliere zorg* heeft een directe relatie tot het feit dat deze zorg nog *weinig toegankelijk* is voor de genoemde specifieke groepen. De reguliere zorg wordt niet (of weinig) geconfronteerd met hulpvragen uit deze groepen en heeft daarom ook geen kennisbehoefte. Daar waar de markt *wel* werkt (jongens/mannen en - in mindere mate - vluchtelingen/asielzoekers) blijkt in het veld wel 'als vanzelf' een behoefte aan deskundigheidsbevordering te ontstaan.
- 3 Door alle velddeskundigen uit categoriale vormen van zorg wordt geconstateerd dat er wel behoefte is aan kennisuitwisseling met de reguliere hulpverlening, maar dat deze nog nauwelijks gestalte heeft gekregen.

Hieronder wordt schematisch voor de onderscheiden problemen/groep weergegeven wat de belangrijkste aandachtspunten voor de *toekomst* zijn op het gebied van de deskundigheid(sbevordering) en welke activiteiten op dat gebied gewenst zijn dan wel ondernomen worden.

Schema 11.1: Overzicht aandachtspunten en plannen/wensen toekomst

Thema	Aandachtspunten	Actie (‘gewenst’ is <i>cursief</i> gedrukt)
Vrouwenmishandeling	* politie * Openbaar Ministerie * Bureaus Slachtofferhulp * somatische zorg * vrouwenopvang * reguliere hulpverlening	* aandacht in basisopleiding * <i>aandacht in kaderopleiding</i> * <i>aandacht in RAIO-opleiding</i> * training TransAct (1996) * bij-/nascholing huisartsen (TransAct/NHG) * <i>bijscholing eerste hulp-medewerkers ziekenhuizen</i> * <i>voorlichting migranten (BVGB)</i> * <i>bundelen landelijke kennis/ervaring rond migranten</i> * <i>ontwikkelen minder verbale begeleidingsmethoden</i> * voorlichting over signalering (TransAct) * <i>scholen op juridische aspecten/kennis</i>
Vrouwenhandel	* overdracht hulpverlening naar reguliere zorg	* ontwikkelingen regionale netwerken (STV)
Verslaving	* meer aandacht voor seksueel geweld in eigen sektor * samenwerking reguliere hulpverlening	* <i>onderzoek naar relatie seksueel geweld en verslaving (omvang)</i> * <i>bijscholen signalering seksueel geweld</i> * <i>methodiekontwikkeling hulpverlening aan verslaafde vrouwen met seksueel geweld ervaringen</i> * <i>regionale netwerkontwikkeling</i>
Gehandicapten	* signalering seksueel geweld en bespreekbaar maken intimiteit/seksualiteit * beleidsmatige verankering seksueel geweld beleid * wederzijdse kennis-overdracht met reguliere zorg * aandacht voor dit onderwerp in basis-opleidingen (artsen/fysiotherapeuten)	* implementatie van op dit gebied ontwikkelde producten * meer aandacht voor training gehele afdeling * <i>mailingen versturen</i> ----
Migranten	* onderzoek/registratiegegevens ontbreken * methodiekbeschrijving door categoriale hulpverlening * interculturalisering van het Werkprogramma Vrouwenhulpverlening	* <i>ontwikkelen van alternatieve vormen van registratie (VWS)</i> * <i>projecten opzetten</i> * <i>actie door VWS</i>
Vluchtelingen/-asielzoekers	* overdacht hulpverlening aan reguliere zorg	* deskundigheidsbevordering (Pharos)
Jongens/mannen	* ondersteuning uitvoering hulpverlening * meer thematische aanpak van deskundigheidsbevordering omtrent signalering	* gebeurt vanuit TransAct * project rond intakeprocedure (TransAct)

12 Samenvatting en conclusies over deskundigheidsbevordering

12.1 Samenvatting

Aan het thema deskundigheidsbevordering over (hulp bij) seksueel geweld is in het evaluatie-onderzoek op verschillende manieren aandacht besteed:

- 1 Er is een enquête-onderzoek gehouden onder voor dit gebied relevante opleidingen, om na te gaan of binnen deze opleidingen aandacht wordt besteed aan (hulp bij) seksueel geweld (zie hoofdstuk 9).
- 2 Een aantal initiatieven gericht op het ontwikkelen van scholingsprodukten over (hulp bij) seksueel geweld is geïnventariseerd. Een deel van deze initiatieven is nader geëvalueerd in interviews met de produktontwikkelaars en afnemers van de produkten (zie hoofdstuk 10).
- 3 In interviews met een aantal velddeskundigen op het gebied van scholing is aandacht besteed aan de stand van zaken rond deskundigheid(sbevordering) en aan de criteria waaraan een opleidingen moeten voldoen, wil er sprake zijn van 'voldoende aandacht' voor seksueel geweld binnen de opleiding (zie hoofdstuk 9).

Daarnaast is aan een aantal velddeskundigen, die werkzaam zijn op het gebied van één van de in het VWS-beleid onderscheiden specifieke problematieken of specifieke groepen, gevraagd wat de stand van zaken is op dit gebied en wat aandachtspunten zijn voor de toekomst (zie hoofdstuk 11).

Hieronder worden de belangrijkste uitkomsten van de verschillende onderzoeksdelen samengevat.

De aandacht voor seksueel geweld binnen opleidingen

Er is een brede inventarisatie gemaakt van relevante beroepsopleidingen⁴². Het betrof 10 opleidingstypen. Van alle opleidingstypen is een globale beschrijving gemaakt van de stand van zaken omtrent de aandacht voor seksueel geweld binnen de opleiding. Vervolgens zijn van 5 van de 10 opleidingstypen *alle* opleidingsinstituten benaderd met een schriftelijke vragenlijst omtrent de aard en omvang van de aandacht voor seksueel geweld (respons: 61 %). Uit het onderzoek komt het volgende beeld van de stand van zaken naar voren.

- Wat betreft de *structurele inbedding* van aandacht voor seksueel geweld binnen de opleidingen, kan over slechts twee (van de 10) opleidingstypen *met zekerheid* gezegd worden dat deze aandacht bij de meerderheid van de opleidingsinstituten structureel aanwezig is. Het betreft de inservice opleidingen tot *B-verpleegkundige* en de *HBO-MW* opleidingen⁴³.
- De *omvang* van het onderwijsaanbod door de velddeskundigen wordt over het algemeen als zwaar onvoldoende beoordeeld. Het aantal uren dat binnen de opleidingen besteed wordt aan seksueel geweld is volgens de diverse velddeskundigen (véél) te weinig om de betreffende studenten de minimaal benodigde kennis en met name *vaardigheden* bij te brengen, die noodzakelijk

42 Het betreft opleidingen voor mensen die straks beroepsmatig (veelvuldig) in aanraking kunnen komen met slachtoffers van seksueel geweld. De inventarisatie is beperkt tot opleidingen in het maatschappelijk werk en de (geestelijke) gezondheidszorg.

43 Door de velddeskundigen wordt er overigens op gewezen dat een structureel onderwijsaanbod niet als vanzelf betekent dat dit aanbod in de komende jaren gehandhaafd blijft.

zijn om seksueel geweld problematiek bij cliënten of patiënten te herkennen en vervolgens adequaat te reageren.

Evaluatie van scholingsprodukten

Op dit gebied is eerst breed geïnventariseerd tot welke concrete scholingsprodukten⁴⁴ de verschillende initiatieven, die vermeld staan in het Werkprogramma Bestrijding Seksueel Geweld, hebben geleid. Het blijkt dat van de 16 genoemde initiatieven er (medio 1995) 11 hebben geleid tot de realisatie van één of meer scholingsprodukten (eind 1995 gaat het om 12 van de 16 initiatieven)⁴⁵.

Van de 11 initiatieven die iets hebben opgeleverd zijn er 6 geselecteerd die nader geëvalueerd zijn. Het betreft 3 op-maat-cursussen (Leergangen vrouwen-hulpverlening), 2 cursuspakketten (NIZW/Mediant en SOMAN) en 1 regionale cursus (Transit).

Uit de uitgevoerde evaluatie kan het volgende geconcludeerd worden:

- Alle scholingsprodukten worden (voor zover gebruikt) positief beoordeeld.
- Het gebruik van de twee geëvalueerde *cursuspakketten* is zeer beperkt gebleven⁴⁶.
- De doorwerking (implementatie) van de cursusinhoud binnen de organisatie waar de cursist werkzaam is, is gematigd positief. Nagenoeg alle respondenten geven aan dat de geëvalueerde cursussen hebben geleid tot een toename van *individuele deskundigheid* op het gebied van hulpverlening aan slachtoffers van seksueel geweld. Alleen binnen organisaties/afdelingen waar reeds structureel aandacht bestond voor hulpverlening aan slachtoffers van seksueel geweld, heeft een cursus enkele keren geleid heeft tot een verandering van het bestaande hulp-aanbod.
- Zoals te verwachten was blijken cursussen op maat wel tot veranderingen binnen de organisatie te leiden, terwijl dat bij de open-inschrijving cursussen slechts zeer incidenteel het geval is.

De velddeskundigen over specifieke problemen/groepen

Met de velddeskundigen op het gebied van vrouwenmishandeling, vrouwenhandel, migrantenvrouwen, vluchtelingen en asielzoekers, gehandicapten en jongens/mannen als slachtoffer is gepraat over de stand van zaken wat betreft de deskundigheid(sbevordering) over seksueel geweld binnen hun specifieke werkgebied. De belangrijkste conclusies zijn:

- 1 *Binnen de categoriale zorg* (gehandicapten, verslavingszorg, opvang vluchtelingen/asielzoekers en migrantenzorg) is men nog volop doende om intern aandacht te krijgen voor het onderwerp 'seksueel geweld'. Dit geldt met name voor de gehandicaptenzorg en de verslavingszorg.
- 2 Gebrek aan aandacht voor en deskundigheid over seksueel geweld problematiek bij de specifieke groepen binnen de *reguliere zorg* heeft een directe relatie tot het feit dat deze zorg nog *weinig toegankelijk* is voor de genoemde specifieke groepen. De reguliere zorg wordt niet (of weinig) geconfronteerd met hulpvragen uit deze groepen en heeft daarom ook geen kennisbehoefte.

44 Onder 'scholingsprodukt' dient daarbij verstaan te worden: hand- en werkboeken, cursussen en trainingen en dergelijke. Eenmalige produkten (als studiedagen) en algemene voorlichtingsprodukten (folders, films, korte brochures e.d.) zijn daarbij buiten beschouwing gelaten.

45 Drie van de initiatieven hebben ofwel geen produkt opgeleverd (1x), ofwel een produkt opgeleverd dat verder niet geïmplementeerd is (1x) ofwel een produkt opgeleverd waarin geen aandacht werd besteed aan seksueel geweld. Eind 1995 is één initiatief nog in de ontwikkelfase.

46 Het cursuspakket 'Reflecties' (NIZW/Mediant) is nagenoeg niet gebruikt door de uit het onderzoek benaderde afnemers. De SOMAN lesmodule is wel gebruikt, maar meestal werden slechts enkele onderdelen gebruikt of werd het gebruikt als naslagwerk.

Daar waar de markt *wel* werkt (jongens/mannen en - in mindere mate - vluchtelingen/asielzoekers) blijkt in het veld wel 'als vanzelf' een behoefte aan deskundigheidsbevordering te ontstaan.

- 3 Door alle velddeskundigen uit categoriale vormen van zorg wordt geconstateerd dat er wel behoefte is aan kennisuitwisseling met de reguliere hulpverlening, maar dat deze nog nauwelijks gestalte heeft gekregen.

In schema 11.1 (hoofdstuk 11) is samengevat welke aandachtspunten van belang zijn voor de toekomst.

12.2 Conclusies

Opleidingen

- 1 Uit het onderzoek onder opleidingen blijkt dat nog niet gesproken kan worden van *voldoende structurele aandacht voor seksueel geweld* binnen de op dit gebied relevante opleidingen. Opleidingstypen die nog het meest in de buurt komen van de gewenste situatie zijn de opleidingen voor B-verpleegkundigen, de HBO-MW opleidingen en (in iets mindere mate) de HBO-V opleidingen. Opvallend is dat het uitsluitend opleidingen betreft voor mensen die later op 'de werkvloer' werkzaam zullen zijn⁴⁷.

Kijken we naar de (post-)academische opleidingen, dan scoren de opleidingen voor klinisch psycholoog/psychotherapeut waarschijnlijk nog het best qua aandacht voor seksueel geweld⁴⁸. In de opleiding voor gynaecologen zijn onlangs trajecten voor seksueel geweld gestart die op den duur hun vruchten zullen moeten gaan afwerpen.

In de grote lijn lijkt echter nog steeds te gelden dat er met name binnen de *medisch* georiënteerde opleidingen een achterstand is op het gebied van de aandacht voor seksueel geweld. Gezien het feit dat juist deze beroepsgroepen veelvuldig in aanraking kunnen komen met (somatiserende klachten van) mensen met een mogelijke seksueel geweld problematiek, is deze situatie onbevredigend te noemen.

- 2 Aangezien opleidingen zelf bepalen welk onderwijsaanbod ze aanbieden zal er een brede beïnvloeding op diverse fronten moeten plaatsvinden teneinde een verbetering van de bestaande situatie te bewerkstelligen. Hiervoor worden door de velddeskundigen de volgende aanbevelingen gedaan.
 - Vanuit het werkveld moeten impulsen (blijven) komen dat het onderwijs meer aandacht moet besteden aan het thema seksueel geweld.
 - Visitatiecommissies zouden bewerkt moeten worden, onder andere door overheden, om expliciet aandacht te besteden aan de kwantiteit en de kwaliteit van het onderwijsaanbod op het gebied van seksueel geweld.
 - De centrale overheid en met name VWS zou als opinionleader moeten functioneren en daar waar zich mogelijkheden voordoen, de boodschap moeten uitzenden dat er binnen het onderwijs aandacht moet zijn/blijven voor seksueel geweld.

47 Dit 'werkvloer-effect' komen de onderzoekers voortdurend tegen op dit terrein: aandacht voor seksueel geweld is -zo blijkt ook uit de gevoerde gesprekken - een typische 'bottom up' beweging.

48 Dit opleidingstype is niet nader onderzocht, dus enig voorbehoud is geboden. Anderzijds wordt ook in de interviews met velddeskundigen meermalen naar voren gebracht dat men met name bij pas afgestudeerde psychologen kan merken dat zij tegenwoordig beter geschoold zijn op het gebied van seksueel geweld.

Scholingsprodukten

3 Uit de evaluatie van 6 (door VWS gesubsidieerde) initiatieven die gericht zijn op de ontwikkeling van scholingsprodukten op het gebied van (hulp bij) seksueel geweld blijkt het volgende:

- de produkten worden door de afnemers over het algemeen positief gewaardeerd (de kwaliteit is goed);
- de produkten hebben echter een matige tot geringe doorwerking binnen de organisatie;
- op-maat produkten hebben waarschijnlijk meer effect binnen de organisatie, dan 'open' produkten (open inschrijving cursussen, hand/werkboeken zonder begeleiding)⁴⁹;
- van de door VWS gewenste *landelijke verspreiding* van de ontwikkelde produkten is bij geen van de produkten sprake.

Het overall beeld uit dit evaluatie-onderdeel is, dat de gepleegde investeringen in de produktontwikkeling deels te niet worden gedaan door mislukkende of tegenvallende implementatie van de produkten in het veld. De onderzoekers zien als een achterliggende oorzaak dat er zowel bij de produktontwikkelaars zelf als bij de subsidiegever(s) onvoldoende oog is voor het implementatietraject dat dient te volgen op de produktontwikkeling. Door de ontwikkelaars wordt de implementatie vaak onderschat (het is een sluitpost), terwijl het anderzijds moeilijk blijkt om bij subsidiegevers de implementatie als apart traject erkend en gehonoreerd te krijgen.

4 Bij het invullen van het implementatietraject dient - meer dan nu het geval is - rekening gehouden te worden met de in het veld te overwinnen weerstanden. Soms loopt men met het op de markt brengen van een produkt (te) ver vooruit op ontwikkelingen in het veld⁵⁰. Implementatie is dan een kwestie van lange adem (met het gevaar dat het materiaal veroudert). Nu komt het in de praktijk nogal eens voor dat een produkt waarop niet direct door het veld 'gehapt' wordt, al snel uit het aanbod van scholingsorganisaties verdwijnt.

Duidelijk is dat bewuster en meer strategisch nagedacht moet worden over de timing en inhoud van op de markt te brengen scholingsprodukten en over het implementatietraject dat past bij de doelstellingen en doelgroepen van de beoogde kennisoverdracht. Meer aandacht voor de taxatie van de behoeften en de weerstanden bij (potentiële) afnemers voordat men een ontwikkeltraject ingaat is een strategie om te voorkomen dat de kennisoverdracht stagneert. Door en met subsidiegevers moet nagedacht worden over creatieve manieren om de hoognodige aandacht voor implementatie ook *binnen* het (eindige) ontwikkelproject gestalte te geven.

5 Uit de gevoerde gesprekken blijkt voorts dat een drietal maatschappelijke ontwikkelingen een directe *negatieve invloed* hebben op de mogelijkheden om scholingsprodukten (landelijk) af te zetten:

- bezuinigingen bij instellingen leiden ertoe dat budgetten voor deskundigheidsbevordering verder worden afgekald;
- door de druk op scholingsorganisaties om kostendekkend te werken nemen de aan de klant berekende kosten van scholing toe, waardoor het met name voor de 'armere' werksoorten (als het AMW) niet meer haalbaar is de produkten af

49 Het zou overigens ongenueanceerd zijn om een 'open' scholingsaanbod (of andere typen kennisoverdracht gericht op individuele werkers) zonder meer af te wijzen als niet effectief. Volgens Transact leidt deelname aan open inschrijvingscursussen regelmatig tot vervolgvragen (op maat cursussen, organisatie-advisering). Ook kan het bij het overdragen van *specialistische* kennis zinvol zijn om cursussen voor individuele werkers (bijv. psychiaters) op te zetten.

50 Zie ook de evaluatie van de scholingsprodukten op het gebied van gehandicapten en seksueel geweld. Deze wordt besproken in deelrapport IV (Preventie).

- te nemen;
- de privatisering en decentralisatie van opleidingen is het moeilijk zo niet onmogelijk geworden om het gebruik van bepaalde producten in opleidingen landelijk gerealiseerd te krijgen.

Specifieke problematieken/groepen

Wat betreft de in het VWS-beleid onderscheiden *specifieke groepen* kan het volgende geconcludeerd worden:

- 6 Binnen een aantal vormen van *categoriale zorg* is men nog doende om seksueel geweld als onderwerp op de agenda te krijgen binnen de werksoort. Dit geldt met name voor de verslavingszorg en de gehandicaptenzorg. Zolang het eigen veld nog weinig probleemgevoelig is, is er ook weinig markt voor de ontwikkelde scholingsproducten.
- 7 Binnen de *reguliere hulpverlening* hangt gebrek aan aandacht voor en (behoefte aan) kennis over de seksueel geweld problematiek van specifieke groepen direct samen met het feit dat de reguliere instellingen nog weinig geconfronteerd worden met hulpvragen op dit gebied vanuit de specifieke groepen. Dit heeft ten dele te maken met de slechte toegankelijkheid van de reguliere hulpverlening voor specifieke groepen (gehandicapten en mogelijk ook migrantenvrouwen). Daar waar de reguliere hulpverlening wel wordt geconfronteerd met hulpvragen op dit gebied vanuit specifieke groepen blijkt wel degelijk een behoefte aan kennis te ontstaan (zie: jongens/mannen en vluchtelingen/asielzoekers)⁵¹. Dit betekent echter *niet* dat het opheffen van vormen van categoriale zorg als vanzelf leidt tot een toename van de hulpvraag van specifieke groepen binnen de reguliere zorg. Deze 'wet van de communicerende vaten' gaat alleen op als de reguliere zorg/hulpverlening op zich *wel toegankelijk is* voor de betreffende groep. Het is dan ook niet voor niets dat de inspanningen ten behoeve van de integratie van de hulp aan seksueel geweld slachtoffers uit specifieke groepen in de reguliere zorg/hulpverlening zich in een aantal gevallen richt op deze voorwaarde: het toegankelijk maken van de reguliere hulp voor deze groepen in brede zin. Dit geldt met name voor migrantenvrouwen, verslaafde mensen en (licht) verstandelijk en lichamelijk gehandicapten.
- 8 Met name daar waar categoriale vormen van hulp beschikbaar zijn (migranten, gehandicapten, verslaafde vrouwen) dreigt makkelijk een afschuifeffect te ontstaan, waarbij de reguliere instellingen aannemen dat de hulp aan seksueel geweld slachtoffers uit specifieke groepen wel categoriaal opgepakt wordt, terwijl categoriale instellingen menen dat specifieke kennis over seksueel geweld juist ruimschoots voorhanden is bij de reguliere hulpverlening. Door gebrek aan feitelijk contact en samenwerking tussen de betreffende instellingen kunnen dergelijke wederzijdse beelden in stand blijven. Gevolg is dat seksueel geweld slachtoffers uit deze specifieke groepen tussen wal en schip kunnen belanden. De oplossing van dit probleem dient gezocht te worden in het stimuleren van wederzijdse contacten in algemene zin (gezamenlijke deelname aan studiedagen en dergelijke) en aan het tot stand brengen van regionale samenwerkingsprojecten tussen reguliere en categoriale vormen van zorg.

⁵¹ Op deze beide terreinen zijn organisaties actief die (tot nu toe) kunnen voorzien in de behoefte aan deskundigheidsbevordering vanuit de reguliere hulpverlening (Transact respectievelijk Pharos).

Bijlage III.1

Geïnterviewde velddeskundigen

I ALGEMENE INTERVIEWS

Landelijke en regionale ondersteuning

- Mw. L. van Gurp, beleidsmedewerkster TransAct.
- M. van der Staa, coördinator Regionaal Steunpunt Seksueel geweld Amsterdam.

Bij- en nascholing seksueel geweld

- Mw. I. van der Vlucht, beleidsmedewerkster scholing en advies bij TransAct.

Reguliere ambulante hulpverlening

- Mw. M. Maas, staffunctionaris van het Centraal Bureau FIOM met in haar portefeuille de landelijke aandachtsfunctie Seksueel Geweld.
- Mw. E. Gommers, beleidsmedewerker van de VOG, sectie maatschappelijk werk en verantwoordelijk voor het project integratie seksespecifieke hulpverlening.
- Mw. E. van Rest, stafmedewerker Zorg bij de NVAGG.
- Mw. M. van der Pool, thans hoofd volwassenenzorg Dercksen Centrum Amsterdam. Daarvoor lange tijd werkzaam bij de RIAGG Amsterdam Zuid Nieuw-West: als hoofd afdeling volwassenenzorg verantwoordelijk voor het vrouwen-team, tevens portefeuillehouder vrouwenhulpverlening voor de gehele RIAGG Amsterdam.

Vrouwenopvang

- Mw. M. Buunk, directeur van de Roggeveen (grote vrouwenopvangvoorziening in Amsterdam, tevens lid van het Dagelijks Bestuur van de Federatie Opvang en bestuurslid van de Stichting Vrouwenopvang Nederland⁵²).
- Het geplande interview met Mw. M. van Gils (aandachtsfunctionaris vrouwenopvang bij de Federatie opvang) kon geen doorgang vinden wegens ziekte van Mw. van Gils.

Psychiatrie

- Mw. Y. Verburg, klinisch psychologe APZ Drenthe, locatie Beilen. Daarnaast actief in behandelingsonderdeel van het Platform VHV in de psychiatrie.
- Mw. B. Thissen, coördinator van het Zorg vernieuwingsprogramma VHV in Friesland, een samenwerkingsproject tussen de gefuseerde GGZ-instellingen in Friesland en de PAAZ-en. Is daarnaast voorzitter van het beleidsonderdeel van het Platform VHV in de psychiatrie.
- Mw. S. van Rooijen, beleidsmedewerker Nederlandse Vereniging van Beschermende Woonvormen. Heeft VHV en Kwaliteitszorg in haar portefeuille.

52 Deze stichting leidt sinds de doelstelling gehaald is (oprichting van een federatie van opvangvoorzieningen), een sluimerend bestaan.

Somatische zorg

- Mw. L. van der Jagt, medewerkster van Vrouwegezondheidscentrum Aletta te Utrecht, projectleider van het project Integratie Seksespecifieke Gezondheidszorg (SSG) binnen de huisartsenopleidingen en opleidingen voor gynaecologen (speerpunt 1 uit Werkprogramma VHV).
- Mw. H. Wemekamp, stafid deskundigheidsbevordering bij het NHG (Nederlands Huisartsen Genootschap).

Autonome hulpverlening en zelfhulp

- Mw. N. de Bruin, ex Landelijk Bureau VSK, nu staffunctionaris TransAct.
- Mw. R. Harmsen, directeur van de LFVZ (Landelijke Federatie Vrouwen Zelfhulp).

II THEMATISCHE INTERVIEWS

Thema: vrouwenmishandeling

- Mw. D. van de Ent, project vrouwenmishandeling politie Utrecht
- Mw. S. Ter Harmsel, projectleider van het project 'preventie en signalering van geweld tegen vrouwen in relaties'.
- Dhr. P. Huybrecht, adjuncthoofd jeugd- en zedenzaken politie Utrecht.
- Mw. A. Brughuis, Jeugdofficier van Justitie te Arnhem.
- Landelijk Bureau Slachtofferhulp: Mw. G. Rieken

Thema: vrouwenhandel

- Dhr. N. van der Geest: ploegchef zedenpolitie centrale gedeelte buro Haaglanden.
- Mw. M. Wijers, stafmedewerker Stichting tegen Vrouwenhandel (STV), met als specifieke taken overdracht, Polenproject (Oost-Europa), wetgeving en politie.

Thema: migranten

- Mw. T. Bedaux, beleidsmedewerker van het Team Zorg van het NCB en in dat kader ondermeer bezig met VHV.
- Mw. M. Coco Perez, projectleider van het eerder genoemde Landelijke Steunpunt VHV zwarte, migranten en vluchtelingen vrouwen, dat is aangehaakt bij TransAct.
- Mw. W. Voogt, medewerker van de Inspectie Gezondheidszorg met het onderwerp 'migranten' in haar portefeuille (op dit moment zijn er binnen de Inspectie geen mensen direct verantwoordelijk voor het onderwerp 'vrouwen').

Thema: vluchtelingen en asielzoekers

- Mw. M. Groenenberg, psycholoog/psychotherapeut bij Pharos Amsterdam en tevens betrokken bij Admira, een organisatie die vrouwen met seksueel geweld-ervaringen in voormalig Joegoslavië ondersteunt.
- Mw. E. Brandsen, maatschappelijk werkster in AZC Leusden.
- Mw. V. Brkljacic, verbonden aan het landelijk bureau van de Vereniging Vluchtelingenwerk Nederland (VVN).

Thema: verstandelijk gehandicapten

- Dhr. A. ter Haar, beleidsmedewerker beeldvorming en bejegening bij de Federatie Ouderverenigingen.
- Dhr. H. Silvis, hoofd afdeling Zorgzaken van de NvGz.
- Mw. A. Scharloo, orthopedagoog Stichting Jeugdzorg Den Haag Zuid Holland Noord.
- Mw. J. van Kooten Niekerk, coördinator van het Provinciaal Coördinatiepunt Incesthulpverlening Utrecht.
- Mw. M. Lammers, projectleider bij de Fiad-Wdt (Vereniging van instellingen voor dienstverlening aan mensen met een verstandelijke handicap).

Thema: lichamelijk gehandicapten

- Dhr. J. Franssen, beleidsmedewerker Relaties en seksualiteit bij de Gehandicap-tenraad.
- Mw. D. Hansen, beleidsmedewerkster Preventie en Voorlichting bij het Landelijk Bureau Rutgersstichting.

Thema: verslaafde vrouwen

- Dhr. G. Verhoef, plaatsvervangend directeur NeVIV (Nederlandse Vereniging van Instellingen in de Verslavingszorg).
- Mw. M. Vulink, divisie manager afd. Maatschappelijke Dienstverlening v.d. Jellinek en verantwoordelijk voor de VHV. Daarnaast vice-voorzitter van het platform VHV in de Verslavingszorg.

Thema: jongens/mannen als slachtoffers van seksueel geweld

- Dhr. J. Beelen, medewerker TransAct met als aandachtsvelden mannenhulp-verlening en slachtofferschap van seksueel geweld bij jongens en mannen.

Bijlage III.2

Instellingen die te maken krijgen met opvang en hulpverlening aan volwassen slachtoffers van seksueel geweld

Ambulante hulpverlening

- Gezondheidscentra
- GGD crisisdienst en ambulancedienst
- Huisartsen
- Riagg
- Algemeen maatschappelijk werk
- Psychiatrische polikliniek
- CAD's
- Fiom bureaus

Ziekenhuizen/ klinieken

- Crisiscentrum
- Gynaecologische polikliniek
- Psychiatrisch ziekenhuis
- EHBO
- Abortuskliniek

Residentiële voorzieningen

- Vrouwenopvanghuizen
- Leger des Heils
- Therapeutische woongemeenschappen
- Beschermd wonen
- Asielzoekerscentra.

Bijlage III.3

Cursussen Stichting Leergangen Vrouwenhulpverlening 1993, 1994

In dit overzicht zijn de cursussen en trainingen over het onderwerp seksueel geweld opgenomen die in 1993 en 1994 zijn aangeboden door de 'Leergangen vrouwenhulpverlening', thans onderdeel van TransAct. Vermeld is - zo volledig mogelijk - informatie over zowel de open inschrijvingen als de cursussen op maat. In dit overzicht worden de bredere cursussen van de organisatie, gericht op seksespecifieke hulpverlening, buiten beschouwing gelaten.

1993

Op maat

- 1 Instelling: RIAGG Amsterdam
Cursus: Verdiepingscursus seksueel geweld
Doelgroep: Behandelaars
Duur:
- 2 Instelling: Frederik van Eedenstichting (APZ)
Cursus: Methodiektraining - principes voor meervoudig gehandicapte vrouwen met een verleden van seksueel misbruik
Doelgroep:
Duur: 2 dagen

1994

Op maat

- 1 Instelling: Psychiatrisch Ziekenhuis Duin en Bosch
Cursus: Seksueel geweld bij zwaar getraumatiseerde vrouwen
Doelgroep: Medewerkers afdeling Vijverduin
Duur: 5 dagen
- 2 Instelling: Frederik van Eedenstichting (APZ)
Cursus: Hulpverlening na seksueel geweld
Doelgroep: Verpleegkundigen, behandelaars en arts-assistenten
Duur: 3 dagen
- 3 Instelling: Frederik van Eedenstichting, de Evertskliniek (een gesloten afdeling met zwaar getraumatiseerde mensen)
Cursus: Hulpverlening na seksueel geweld
Doelgroep: Verpleegkundigen, behandelaars en arts-assistenten
Duur: 5 dagen
- 4 Instelling: Frederik van Eedenstichting, de Evertskliniek
Cursus: Vervolgtraining hulpverlening na seksueel geweld
Doelgroep: Verpleegkundigen, behandelaars en arts-assistenten
Duur: 5 dagen

- 5 Instelling: Psychiatrisch Ziekenhuis Endegeest
 Cursus: Hulpverlening na seksueel geweld
 Doelgroep:
 Duur: 5 dagen
- 6 Instelling: Psychiatrisch Centrum Joris
 Cursus: Hulpverlening na seksueel geweld
 Doelgroep:
 Duur: 5 dagen

Cursussen open inschrijving 1993	Duur in dagen	Aantal keer per jaar
Basiscursus hulpverlening na seksueel geweld	6	12
Verdiepingscursus hulpverlening na seksueel geweld	3	3
Basiscursus seksueel geweld bij allochtone vrouwen	?	6
Van ervaring naar ervaringsdeskundigheid	3	3
Inzet van ervaringsdeskundigheid	3	3
Inleiding dissociatieve verschijnselen	6	13

Cursussen open inschrijving 1994	Duur in dagen	Aantal keer per jaar
Hulpverlening na seksueel geweld (1e lijn)	6	6
Verdiepingscursus hulpverlening na seksueel geweld	3	3
Langdurige therapie na seksueel geweld	6	10
Van ervaring naar ervaringsdeskundigheid blok I	3	3
Van ervaring naar ervaringsdeskundigheid	4	4
Inzet van ervaringsdeskundigheid	6	6
Verpleegkundige begeleiding van seksueel misbruikte patiënten (psychiatrie)	6	6
Lichaamsgericht werken in seksueel geweldgroepen	3	3
Hulpverlening bij seksuele problemen	4	4

Bijlage III.4

Cursusaanbod ontwikkeld naar aanleiding van project PC Joris

Binnen het project 'Vrouwenhulpverlening aan vrouwen met trauma's ten gevolge van seksuele kindermishandeling' is een onderzoek uitgevoerd naar aard en effect van seksueel misbruik. Op basis van de resultaten van dit onderzoek is een intern en extern cursusaanbod ontwikkeld.

Intern aanbod

- de cursus 'Dissociatie: omgaan met en begeleiding van vrouwen met trauma's ten gevolge van seksuele kindermishandeling': bedoeld voor verpleegkundigen; 10 dagdelen, is in 1994 een maal gegeven aan 13 cursisten.
- de cursus 'Hulpverlening na seksueel geweld en/of incestervaring': bedoeld voor behandelaars; 6 dagen, is in 1994 een maal gegeven aan 12 cursisten. Is gegeven vanuit de Leergangen (zie bijlage 1).

Oorspronkelijk was er één cursus ontwikkeld, multidisciplinair van opzet. Omdat de behandelaars echter wegbleven is besloten de doelgroep op te splitsen.

De interne cursussen zijn bedoeld voor medewerkers van:

- het PC Joris in Delft;
- de psychiatrische polikliniek van het Reinier de Graaf Ziekenhuis te Delft;
- de RIAGG;
- de dagbehandeling van het PC Joris te Schiedam;
- het ziekenhuis te Schiedam.

Extern aanbod

De bovengenoemde cursus voor behandelaars is via de Leergangen ook enkele keren aangeboden in de regio (voor behandelaars van de RIAGG's en poliklinieken van de PAAZen). Op een gegeven moment was de cursus niet meer vol te krijgen. Daarom is in 1994 een bredere cursus aangeboden 'Gender en psychopathologie' waarbij 1 van de 4 dagen besteed wordt aan seksueel geweld. De cursus had slechts een matige bezetting (8 van de 16 plaatsen waren bezet).

De basiscursus 'Vrouwenhulpverlening aan vrouwen met trauma's ten gevolge van seksuele kindermishandeling' is 2 keer aangeboden door de RINO Z. W. Nederland en vervolgens ook overgenomen door enkele andere RINO's.

De resultaten van het project worden ook verspreid binnen andere cursussen die, vaak vanuit de leergangen, door 4 vrouwen worden gegeven die betrokken zijn geweest bij het project.